

สภาพทั่วไปของประเทศที่เกี่ยวข้องของอินันัมสยามยุค

อินันัมสยามยุคซึ่งยึดเยื้องถึง 14 ปี นั้นนับว่าเป็นการสงครามที่นานมากในประวัติศาสตร์ไทย ดังนั้น จึงควรพิจารณาถึงสภาพทั่วไปของประเทศที่เกี่ยวข้องในยุทธสงครามครั้งนี้ประกอบด้วย เพื่อให้เห็นถึงสภาพเหตุการณ์ทั้งภายในและภายนอกกว่าเป็นอย่างไร จึงสามารถกระทำยุทธสงครามยึดเยื้องเช่นนี้ ประเทศที่เกี่ยวข้องในอินันัมสยามยุคในระยะเวลานั้นได้แก่ ไทยในสมัยรัชกาลที่ 3 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ญวนในสมัยพระเจ้ามินมางและเทียวตรี และเขมรในสมัยสมเด็จพระอุทัยราชาถึงสมัยสมเด็จพระนโรดมรามา

เมืองไทยในรัชกาลที่ 3 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์

การปกครอง

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงปกครองประเทศตั้งแต่ พ.ศ. 2367-2394 ทรงปฏิบัติราชการมาด้วยพระปรีชาสามารถ ตั้งแต่ยังทรงดำรงพระอิสริยยศเป็นกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ ทรงเชี่ยวชาญในการปกครองบ้านเมืองทุกด้าน เคยทรงนำกองทัพไปรบกับพม่าที่ยกเข้ามาตีเมืองไทย เคยทรงบังคับบัญชากรมท่า ซึ่งเป็นตำแหน่งติดต่อกับชาวต่างชาติ ควบคุมการต่อเรือสินค้าและทำการค้าขายกับพ่อค้าชาวยุโรป นอกจากนี้ยังทรงดำรงตำแหน่งสูง ๆ อีกหลายตำแหน่ง ทราบกันดีในหมู่ฝรั่งว่ากรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ทรงคุมราชการสำคัญ ๆ ไว้ทั้งหมดในปลายรัชกาลที่ 2 ฝรั่งหนึ่งกล่าวถึงพระองค์ว่า "ไม่ว่าราชการใด จะเรื่องสงบหรือเรื่องรบ เรื่องนอกบ้านหรือในบ้าน เรื่องศาสนา นโยบาย หรือการพิจารณาคดีทรงวาระราชการใดโดยตลอด ไม่เคยจะต้องรอนถึงพระเจ้าอยู่หัว"¹

¹ George Finlayson, The Mission to Siam and Hue the Capital Cochinchina in the years 1821-2 (London: Murray, 1826), p. 128.

นับได้ว่าเมืองไทยมีพระประมุขซึ่งทรงเป็นผู้นำที่ดีและเชี่ยวชาญในระยะเวลาที่เกิดยุทธสงครามอันยาวนาน

ไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ยึดถือหลักการปกครองบ้านเมืองซึ่งดำเนินอยู่ในสมัยกรุงศรีอยุธยา ประเพณีการปกครองตั้งกลาวเลือกทั้งแบบแผนทางสุโขทัยและทางกัมพูชามาปรับปรุงตั้งแต่รัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ และต่อมาในรัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 วิธีการปกครองที่ปรับปรุงขึ้นระหว่าง พ.ศ. 1991-2072 นี้ เป็นหลักของวิธีการปกครองประเทศสยามสืบมา ถึงแก้ไขบ้างในบางสมัยก็เป็นแต่แก้พลความ ตัวหลักวิธียังคงอยู่จนถึงกรุงรัตนโกสินทร์¹

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ระเบียบการปกครองคงเป็นไปตามเดิม เช่น ในรัชกาลก่อน ๆ กลาวคือ พระมหากษัตริย์ทรงมีพระราชอำนาจโดยสมบูรณ์ในการทรงเป็นประมุขปกครองรักษาย่านเมือง ทรงมีพระราชอำนาจเหนือกฎหมาย ทรงแต่งตั้งข้าราชการทั้งหมด เป็นเจ้าชีวิตของประชาชน ในทางทฤษฎีพระองค์เป็นเจ้าของแผ่นดินทั้งหมด รวมทั้งรายได้ทั้งหมดก็เป็นของพระองค์ด้วย "...พระบรมราชานุญาตของพระเจ้าแผ่นดินกรุงสยามนี้ ไม่ได้มีปรากฏในกฎหมายอันหนึ่งอันใด ด้วยเหตุถือว่าเป็นที่ลับนัย ไม่มีข้อใด สิ่งอันใดหรือผู้ใดจะเป็นผู้บังคับขัดขวางได้ แต่ในทางปฏิบัติแล้วพระเจ้าแผ่นดินจะทรงประพฤติกการอันใดก็ต้องเป็นไปตามทางที่สมควร และที่เป็นยุติธรรม..."²

ศนยวิทย์ทรัพย์ากร

¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี กรมพระศรีสวางควัฒน วรขัตติยราชนารี, ลักษณะการปกครองประเทศสยามแต่โบราณ (โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2471), หน้า 22-3.

² พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าทรงแถลงนโยบายเกี่ยวกับการปกครองแผ่นดิน (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระอนุรักษภูเบศร์ (เต็ม บุญยรัตพันธุ์) ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม 10 กุมภาพันธ์ 2513), หน้า 114.

ทรงยึดมั่นอยู่ในทศพิธราชธรรม ทรงรับผิดชอบในสวัสดิภาพของพลเมือง ส่งเสริมความเจริญทางวัฒนธรรมและอุปถัมภ์พระพุทธศาสนา ปรับปรุงทางเศรษฐกิจ เพื่อเพิ่มรายได้ให้แก่ประเทศ

ในทฤษฎีสถาบัน พระมหากษัตริย์ทรงเป็นสมบูรณาญาสิทธิราชย์ แต่ในทางปฏิบัติแล้วไม่ทรงมีพระราชอำนาจโดยสมบูรณ์ทีเดียว ด้วยเหตุว่ารูปการปกครองของไทยเป็นรูปสามเหลี่ยม พระมหากษัตริย์ซึ่งทรงอยู่จุดสูงสุดทรงแบ่งอำนาจการบริหารให้กับสมุหนายก สมุหพระกลาโหมและเสนาบดีจตุสดมภ์ ดังนั้น ขุนนางและเจ้านายฝ่ายหนึ่งจึงครองตำแหน่งสำคัญตั้งกลางในรัฐบาลกลางไว้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือตระกูลขุนนาง ในสมัยรัชกาลที่ 3 เจ้าพระยาพระคลัง (ดิศ บุนนาค) รั้งราชการกรมพระกลาโหมด้วย ถือว่าเป็นกรมที่สำคัญทั้ง 2 กรม เมื่อเป็นเช่นนี้ก็สามารถบรรจุพวกพ้องของตนเข้าไปในตำแหน่งต่าง ๆ ได้ และเมื่อผู้ใดมีอำนาจในตำแหน่งใด ก็สามารถเก็บรายได้เป็นส่วนตัวและส่งบางส่วนมาให้รัฐบาลกลาง โดยที่พระมหากษัตริย์ไม่ทรงทราบรายได้ที่แท้จริง อีกประการหนึ่งอาณาเขตกรุงสยามกว้างขวาง พระมหากษัตริย์ปกครองดูแลไม่ทั่วถึง ทรงแบ่งให้บรรดามหาเสนาบดี และเสนาบดีพระคลังควบคุม ซึ่งเป็นผู้จัดการปกครองท้องถิ่น แต่งตั้งข้าราชการตำแหน่งต่าง ๆ ซึ่งโดยมากเป็นพวกของตน เพราะฉะนั้นหน้าที่ข้าราชการในตำแหน่งเหล่านี้จะสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณ กลับระลึกถึงพระเดชพระคุณพวกตระกูลเหล่านี้¹

อย่างไรก็ตาม ประชาชนชาวไทยยังเชื่อกันว่า พระมหากษัตริย์เป็นผู้อยู่ในยุติธรรม และเป็นผู้รักใคร่คิจะทำนุบำรุงราษฎรให้อยู่เย็นเป็นสุขยิ่งกว่าผู้อื่นทั้งสิ้น และแม้ว่าบางตระกูลจะครองอำนาจในตำแหน่งสำคัญไว้ แตกมองเห็นผลประโยชน์ส่วนรวม มีนโยบายทั้งภายในและภายนอก ซึ่งก่อให้เกิดผลประโยชน์แก่ประเทศชาติ

¹ คำสอนชั้นปริญญาโทบัณฑิต โดย เตช บุนนาค.

ราชการส่วนกลางในสมัยรัชกาลที่ 3 ประกอบด้วยอัครมหาเสนาบดี 2 ตำแหน่ง คือ สมุหนายก และสมุหพระกลาโหม และสมุหพระกลาโหม และสมุหนายก ร่องลงมาคือเสนาบดีจตุสดมภ์ ได้แก่เสนาบดีกรมเมืองหรือเวียง มีหน้าที่บังคับบัญชาการ รักษาพระนครและรักษาความสงบสุข บังคับบัญชาราษฎรในท้องที่ทั่วไป รักษาคุกมหันต์โทษ และบังคับศาลพิจารณาโจรผู้ร้ายเสียนหนามแผ่นดิน เสนาบดีกรมวัง มีหน้าที่บังคับบัญชาการ ในพระบรมมหาราชวังและพิจารณาคดีแพ่ง เสนาบดีกรมพระคลัง มีหน้าที่รับจ่ายและเก็บ รักษาพระราชทรัพย์ที่ไต่มาจากส่วยสาอากร รวมทั้งบังคับบัญชาการกรมท่า หรือการค้าขาย เกี่ยวของด้วยชาวต่างประเทศ กรมทนายต่อมาแยกเป็นกรมทนายชาวา เป็นเจ้าท่าเรือแขกฝรั่ง กรมทนายชาวาเป็นเจ้าท่าเรือจีน ถึงสมัยรัชกาลที่ 2 การค้าขายกับต่างประเทศเพิ่มมากขึ้น เสนาบดีกรมพระคลังจึงต้องมาว่าการต่างประเทศในกรมท่าด้วย เสนาบดีกรมนา มีหน้าที่ บังคับบัญชาเกี่ยวแก่การทำไรนา ซึ่งเป็นอาชีพสำคัญของชาติและมีหน้าที่เก็บ "ทางข้าว" ขึ้นฉางหลวงไว้สำหรับเลี้ยงชีพเป็นกำลังของบ้านเมือง "ทางข้าว" นี้เป็นทำนองอากรซึ่ง เก็บจากชาวนา ถึงรัชกาลที่ 3 เปลี่ยนเป็นเก็บเงินแทน

หัวหน้าหน่วยที่สำคัญที่สุด 3 หน่วย คือ สมุหนายก สมุหพระกลาโหม และพระคลัง หรือกรมท่า ขุนนางทั้ง 3 นี้ มีอำนาจทั้งทางการทหารและการเก็บภาษีอากร และตำแหน่ง เหล่านี้บางทีก็ตกทอดเป็นมรดกสืบต่อกันไป หน่วยงานอีก 3 หน่วย คือ เมือง วัง และนา มีเสนาบดีเป็นหัวหน้าหน่วย ส่วนทางราชสำนักเจ้านาย กรมพระราชวังบวรสถานมงคลหรือ พระมหาอุปราชเสมือนเป็นหัวหน้าแต่ในนามของหน่วยงานทั้งหกนั้น แต่ได้รับผลประโยชน์ด้วย

หน้าที่ราชการทั้ง 6 ตำแหน่งนี้ ถ้ามีราชการศึกสงคราม ก็ต้องเป็นแม่ทัพนายกอง คุมกองทัพยกต่อสู้ศัตรู เพื่อป้องกันราชอาณาจักร เช่นเดียวกับข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ฝ่ายสมุหพระ กลาโหม หากเป็นเวลาปกติก็มีหน้าที่ปฏิบัติราชการตามที่กำหนดไว้นั้น เมื่อมีราชการใด ที่ต้องปรึกษาหารือกันต้องปรึกษากันในที่ประชุมเสนาบดี ซึ่งมีพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว หรือผู้สำเร็จราชการแผ่นดินเป็นประธาน กับมีพระบรมวงศานุวงศ์และขุนนางผู้ใหญ่ตาม พระองค์บางท่านอยู่ในที่ประชุมด้วย การประชุมครั้งนี้เรียกกันว่า "ดูขุน ณ ศาลา" ส่วน คำที่ปรึกษาตกลงกันในที่ประชุมแล้วเรียกว่า "คำดูขุนปรึกษา"

นอกจากนี้ยังมีกรมย่อยรองลงไปอีก ซึ่งบางกรมเป็นส่วนย่อยของ 6 กรมใหญ่ บางกรมก็อยู่ภายใต้การควบคุมของพระมหากษัตริย์โดยตรง ที่ควรกล่าวถึงคือ กรมพระสุรัสวดี มีหน้าที่จัดทำบัญชีไพร่ทั่วราชอาณาจักร และตัดสินข้อขัดแย้งระหว่างกรมที่เกี่ยวกับการลงบัญชีไพร่ เทาที่ปรากฏในธรรมเนียมและพระราชกฤษฎีกาต่าง ๆ แสดงให้เห็นว่าครั้งหนึ่งเคยเป็นกรมที่สำคัญกรมหนึ่ง แต่ต่อมาหมดความสำคัญลงเพราะอัครมหาเสนาบดีและเสนาบดีต่าง ๆ ไม่ยอมให้กรมพระสุรัสวดีทำอะไรเกี่ยวกับไพร่ ซึ่งอยู่ภายใต้ความดูแลของตน จึงละเลยไม่ส่งบัญชีไพร่ให้กับกรมนี้

อีกกรมหนึ่งคือ กรมลูกขุน ข้าราชการของกรมนี้เป็นพวกพราหมณ์ ซึ่งเชี่ยวชาญทางนิติศาสตร์ เรียกว่าลูกขุน ณ ศาลหลวง มี 12 คน หัวหน้าเป็นพระมหाराชครูโบริทคนหนึ่ง พระมหाराชครูมหารคนหนึ่ง ถือศักดินาเท่าเจ้าพระยา อย่างไรก็ตาม หน้าที่ของลูกขุน ณ ศาลหลวงสำหรับชี้หรือตีความบทกฎหมาย แต่จะบังคับบัญชาไม่ได้ อำนาจในการบังคับบัญชาอยู่กับเจ้าพนักงานที่เป็นไทย นอกจากนี้หน่วยงานต่าง ๆ ในรัฐบาลกลางยังมีศาลของตนเอง เช่น กรมมหาดไทยมีสองศาลคือ ศาลหลวงกับศาลราชฎีก กรมเมืองมี 1 ศาล คือ ศาลนครบาล กรมนามีสศาลกรมนา กรมคลังมี 3 ศาล คือศาลต่างประเทศ ศาลสรรพากรในและศาลสรรพากรนอก กรมวังมี 4 ศาล คือศาลมรดก ศาลอาญาวัง ศาลนครบาลวังและศาลแพ่งวัง เป็นต้น ศาลเหล่านี้มีอำนาจและหน้าที่พิจารณาคดีที่เกี่ยวข้องกับคนในสังกัดของตน หรือเกี่ยวกับกิจการในหน้าที่ราชการของตน ศาลเหล่านี้อยู่ในราชธานี ส่วนตามหัวเมืองเจ้าเมืองและหัวหน้าหน่วยราชการอันมีปลัด รองปลัด และเมืองวัง คลัง นา สัสดี ขรรค์กรมเหล่านี้มีอำนาจชำระความตามขอบเขตและหน้าที่ของตน ศาลที่กล่าวมาแล้วเป็นศาลชั้นต้น ฎีกาฎีกาไม่พอใจในคำตัดสินของศาลเหล่านี้ก็อุทธรณ์ต่อไปยังศาลที่สูงกว่า มีการถวายฎีกาต่อพระมหากษัตริย์ หรืออุทธรณ์ที่ "ศาลหลวง" ของสมุหนายก หรือ "ศาลหน้าโรง" ของเจ้าเมือง หรือศาลยกกระบัตร ศาลทั้งหลายมี "พระธรรมนูญ" คือกฎหมายว่าด้วยระเบียบ "ประทับความ" หรือกฎหมายที่บัญญัติว่าความชนิดใดฟ้องศาลไหนเป็นหลัก

นอกจากนี้ยังมีกรมมหาดเล็ก เป็นพวกมหาดเล็กซึ่งมีหน้าที่รับใช้พระมหากษัตริย์ กรมขรรค์กรมมีหน้าที่เกี่ยวกับพระสงฆ์ กรมพระคชบาล หน้าที่ช้าง กรมอัครราช หน้าที่ม้า

กรมล้อมวัง หน้าพระที่นั่งพระราชมังคลาภิเษก กรมแพทย์ กรมราชสมบัติ และกรมพระอาลักษณ์

หากจะแสดงแผนการปกครองในสมัยโบราณ ซึ่งในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ใช้กันต่อมาตั้งแต่รัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 5 ตอนต้นจะปรากฏเป็นแผนผังดังนี้

พระมหากษัตริย์ (ผู้สำเร็จราชการแผ่นดินแทนพระองค์)

: พระมหาอุปราช (กรมพระราชวังบวร)

:
:
:

สมุหนายก

สมุหพระกลาโหม

เสนาบดีจตุสดมภ์

: พระยาเทโวหน้า
: พระยาสีหราชเดโช

เสนาบดีกรมเมือง เสนาบดีกรมวัง เสนาบดีกรมพระคลัง เสนาบดีกรมนา

(กรมท่า)

:

ศูนย์วิทยุทรัพยากร

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

: - - - - - กรมอัยการลงไป

ทฤษฎีเกี่ยวกับรัฐบาลกลางไม่เหมือนในค่านปฏิบัติ โดยเฉพาะอย่างยิ่งไม่มีการแบ่งภารกิจกันอย่างแน่นอนระหว่างหน่วยงานต่าง ๆ ถึงแม้ว่าในทฤษฎีจะมีอำนาจเสนาบดีฝ่ายกลาโหม มหาดไทย และเสนาบดีจตุสดมภ์ แต่หน้าที่การงานก้าวกายปะปนกันในระบบที่ซับซ้อนนี้ เช่น กรมมหาดไทยนอกจากจะรับผิดชอบเกี่ยวกับหัวเมืองภาคเหนือแล้วยังมีกองทัพของนครชุมพร ช่าง ทหารมา และทหารปืนใหญ่ รวมทั้งฝ่ายทหารรักษาพระองค์

ก็สังกัดอยู่ในกรมนี้ ซึ่งเป็นหน้าที่ของกรมกลาโหมด้วย กรมกลาโหมก็เช่นกัน นอกจากรับผิดชอบฝ่ายทหารและหัวเมืองภาคใต้ ยังเก็บภาษีเหล่า แป้ง น้ำอ้อย กะทะ เหล็ก ถ่าน เป็นต้น ซึ่งเป็นหน้าที่ของกรมพระคลัง กรมเมืองก็เช่นกันเก็บภาษีในพระนคร กรมมหาดไทยเก็บภาษีตลาดน้ำ เรือ โรงละคร ไม้ไผ่ ไม้สัก นอกจากนี้ทุกกรมยังมีศาลของตนเองอีกด้วย ฉะนั้น การที่ระเบียบงานมีทั้งที่แบ่งตามหน้าที่และแบ่งตามเขตเช่นนี้ ทำให้มีความรับผิดชอบกว้างกายปะปนกันเป็นเหตุให้การบริหารงานไม่เข้มแข็ง

การปกครองหัวเมืองหรือส่วนภูมิภาค ในทางทฤษฎีแบ่งระหว่าง 3 กรม คือ มหาดไทยรับผิดชอบทางหัวเมืองฝ่ายเหนือ กลาโหมรับผิดชอบทางหัวเมืองฝ่ายใต้ กรมพระคลังควบคุมหัวเมืองชายทะเล ทั้ง 3 หน่วยงานนี้มีหน้าที่เกี่ยวกับการลงทะเลเก็บไพรพลในภูมิภาคที่ควบคุมดูแล จัดการปกครอง ส่งคำสั่งต่าง ๆ ไปถึงและรับรายงานจากหัวเมืองและเมื่อเกิดความยุ่งยากในเขตของตน เช่น ข้าศึกมาโจมตีหรือเกิดกบฏ ต้องเป็นผู้นำทัพไปจัดการความสงบเรียบร้อย มีศาลในแต่ละกรม และยังเก็บภาษีส่งต่อไปให้รัฐบาลกลางด้วย ดังนั้น อัครมหาเสนาบดีและเสนาบดีพระคลัง รวมหน้าที่ในการเป็นผู้บริหารท้องถิ่น ตัดสินคดีแม่ทัพ และพระคลังสำหรับท้องที่และประชาชนที่อยู่ภายใต้การควบคุม

หัวเมืองแบ่งออกเป็นหัวเมืองชั้นใน หัวเมืองชั้นนอก และเมืองประเทศราช บรรดาเมืองที่อยู่ในพระราชธานีเป็นหน่วยการปกครองที่ใกล้เมืองหลวงจัดเป็นเมืองชั้นจัตวา มีผู้รั้งกับกรมการ เป็นพนักงานปกครองและขึ้นตรงต่อเจ้ากระทรวงต่าง ๆ ในราชธานี ส่วนหัวเมืองที่อยู่ห่างออกไปจากราชธานีจัดเป็นเมืองพระยามหานคร ชั้นเอก ชั้นโท ชั้นตรี ตามขนาดและความสำคัญของเมือง การปกครองของพระยามหานครแบ่งส่วนราชการดำเนินอย่างในราชธานี แต่ละหัวเมืองปกครองโดยเจ้าเมือง ปลัด และรองปลัด ซึ่งได้รับการแต่งตั้งจากพระมหากษัตริย์โดยผ่านสมุหนายกในเมืองที่ขึ้นอยู่กับมหาดไทย สมุหพระกลาโหมในเมืองที่ขึ้นอยู่กับกลาโหม และเสนาบดีกรมพระคลังในเมืองที่ขึ้นอยู่กับกรมพระคลัง เจ้าเมืองทำหน้าที่ปกครองต่างพระเนตรพระกรรณ พระมหากษัตริย์สอดส่องดูแลการบริหารและรายงานถวาย เจ้าเมืองในแต่ละหัวเมืองเป็นทั้งผู้บริหาร หัวหน้าศาลและแม่ทัพ เจ้าเมืองมีผู้ช่วยราชการชุดหนึ่งเรียกว่า กรมการ ประกอบด้วย ปลัด เป็นผู้ช่วยเจ้าเมือง

เป็นตัวแทนเมื่อเจ้าเมืองไม่อยู่และร่วมในการตัดสินคดีต่าง ๆ ตำแหน่งรองจากปลัดที่สำคัญอีก 3 ตำแหน่ง คือ พล มหาดไทย และยกกระบัตร พล เป็นผู้บังคับการทหาร ซึ่งมีหน้าที่รวบรวมกำลังทหารเข้าฝึกซ้อมวิชาการรบเพื่อจัดส่งเขากองทัพ มหาดไทย เป็นพนักงานปกครอง คอยดูแลทุกข์สุขราษฎร และทำการเกี่ยวกับควบคุมอำเภอ ตำบลด ยกกระบัตร เป็นตำแหน่งเหมือนข้าหลวงสวนพระองค์ของพระมหากษัตริย์ออกไปประจำอยู่กับเจ้าเมือง เพื่อควบคุมให้เจ้าเมืองบริหารการบ้านเมืองเป็นไปตามนโยบายส่วนกลาง และให้ถูกต้องรวดเร็วเป็นระเบียบเรียบร้อย ควบคุมกิจการทั้งฝ่ายบริหาร ฝ่ายตุลาการ และทั้งการทหารในเมืองนั้นด้วย ยกกระบัตรจะรายงานการเคลื่อนไหวของเมืองต่าง ๆ ทอพระเจ้าแผ่นดินโดยตรง นอกจากนี้กรมการเมืองยังมี แพง เป็นผู้ชำระความแพ่งตามพระราชกำหนดกฎหมายและจารีตประเพณี เมือง เป็นพนักงานโยธา การสื่อสาร การคมนาคมและการราชทัณฑ์ วัง เป็นผู้บัญชาการ ดำเนินกิจการภายในจวนเจ้าเมืองและรักษาตะเบียง คลัง เป็นผู้เก็บรักษาผลประโยชน์รายได้ของแผ่นดินในเมืองนั้น และเป็นผู้อำนวยการคลังใช้ในการคลังแก่ประชาชนด้วย นุ เป็นพนักงานเกี่ยวกับการเพาะปลูก ทำไร่นา และการเก็บหางข้าวจากราษฎร สัสดี เป็นผู้ช่วยมหาดไทย

หน่วยที่เล็กที่สุดของการปกครองท้องถิ่น คือ "หมู่บ้าน" แต่ละหมู่บ้านมีผู้ใหญ่บ้านซึ่งเจ้าเมืองเลือกตั้งเป็นหัวหน้า มีหน้าที่รักษาความสงบเรียบร้อยและปราบโจรผู้ร้ายหลายบ้านรวมกันเป็น "ตำบล" มี กำนัน เป็นหัวหน้ามีหน้าที่รักษาความสงบเรียบร้อยและรายงานราชการต่อเมือง ตัวกำนันมักได้รับบรรดาศักดิ์เป็นพัน หลายตำบลรวมเป็น "แขวง" มีหมื่นแขวงเป็นผู้ปกครองและได้รับบรรดาศักดิ์เป็นขุน หลายแขวงรวมเป็น "เมือง" มีผู้รั้งหรือพระยามหานครเป็นผู้ปกครอง

หัวเมืองอีกประเภทหนึ่ง คือประเทศราช เป็นหัวเมืองที่ต่อจากหัวเมืองชั้นนอกออกไป เป็นเมืองชนต่างชาติต่างภาษาอยู่ชายแดนติดกับประเทศอื่น มีเจ้านายของชนชาตินั้นเองปกครองตามจารีตประเพณีของตน เพียงแต่ใครจะเป็นเจ้าเมืองต้องบอกเข้ามาทูลขอให้พระเจ้าแผ่นดินไทยทรงตั้ง และต้องถวายต้นไม้ทอง เงิน กับเครื่องราชบรรณาการ มีกำหนด 3 ปี ครั้งหนึ่ง

อย่างไรก็ตามในทางปฏิบัติรัฐบาลกลางปกครองหัวเมืองโดยตรงเพียงหัวเมืองรอบ ๆ พระนครเท่านั้น และไม่มีขอบเขตแน่นอน การที่รัฐบาลกลางไม่สามารถปกครองหัวเมืองเหล่านั้นได้ เพราะการควบคุมของรัฐบาลกลางจะลดลงตามระยะทางที่ห่างจากเมืองหลวงออกไปทุกที หัวเมืองที่ห่างไกลจะเป็นอิสระและตำแหน่งเจ้าเมืองมักจะเป็นมรดกสืบต่อกันไป อีกประการหนึ่งพระมหากษัตริย์ทรงมีพระราชทรัพย์ไม่มากพอที่จะมีข้าราชการไปปกครองได้ เมื่อเป็นเช่นนี้พวกข้าราชการในหัวเมืองมักตั้งตนเป็นใหญ่ ปักบังมิให้รัฐบาลกลางทราบถึงรายได้รายจ่าย ตลอดจนจำนวนประชากร

ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐบาลกลางกับเจ้าเมือง รัฐบาลกลางไม่ได้แต่งตั้งโดยตรง แต่ส่งสัญญาบัตรซึ่งมีราคาไปให้ และยอมรับว่าเป็นเจ้าเมือง เจ้าเมืองจะเป็นผู้แต่งตั้งข้าราชการส่วนภูมิภาคตำแหน่งต่าง ๆ เอง รัฐบาลกลางไม่ได้ปกครองหัวเมืองโดยตรง ฉะนั้น เจ้าเมืองก็มีได้ปกครองอำเภอต่าง ๆ รอบเมืองของตนนั้น ตามทฤษฎีเจ้าเมืองควรแบ่งบริเวณนอกเมืองออกเป็น แขวง ตำบล หมู่บ้าน แต่งตั้งหมื่นแขวงกำนันผู้ใหญ่บ้าน แต่เนื่องจากการคมนาคมไม่ดีและเศรษฐกิจไม่มากพอจึงไม่สามารถปกครองโดยตรง อย่างไรก็ตาม รัฐบาลกลางสามารถเรียกรอให้หัวเมืองแสดงความภักดีต่อตนได้ เช่น ข้าราชการต้องมาถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา ต้องส่งเงินส่งมาให้รัฐบาลกลาง มีหน้าที่ช่วยเหลือรัฐบาลกลางในยามสงคราม รัฐบาลกลางมีสิทธิส่งข้าหลวงไปตามหัวเมืองด้วย เช่น ไปชำระคดี วัดนา วัดสวน สักซ้อมมือไพร่ ฯลฯ นอกจากนี้ยังสามารถปลดเจ้าเมืองออกจากตำแหน่งถ้ามีความผิดส่วนความสัมพันธ์ระหว่างรัฐบาลกลางกับประเทศราชยังทะเลววม เพียงแต่ส่งเครื่องราชบรรณาการมา แต่รัฐบาลกลางได้พยายามมั่นคงอำนาจพวกเจ้าประเทศราชเหล่านี้ลง เช่น สมัยรัชกาลที่ 1 เกิดกบฏในปัตตานี รัฐบาลกลางยกไปปราบและแบ่งปัตตานีออกเป็น 7 หัวเมือง เขมรก็เช่นกันถูกแบ่งพระตะบองและเสียมราฐ

กล่าวโดยสรุป "ระบบการปกครองส่วนภูมิภาคทั้งหมดในแง่ทฤษฎี รัฐบาลกลางปกครองโดยตรง แต่ในแง่ปฏิบัติหัวเมืองมีอิสระมาก แต่ในที่สุดอิสรภาพของหัวเมืองก็

ถูกจำกัดเช่นกัน" ¹

เศรษฐกิจ

ในส่วนที่เกี่ยวกับเศรษฐกิจนั้น สภาพภูมิอากาศและที่ดินของไทยเหมาะสมอย่างยิ่งในการผลิตข้าว ข้าวเป็นสิ่งที่เด่นที่สุดสำหรับเศรษฐกิจของประเทศ ซึ่งเกือบจะเรียกได้ว่าเป็น "เศรษฐกิจที่อาศัยข้าวเป็นสินค้าหลัก" (Rice economy) การปลูกข้าวโดยเจ้าของที่นาเล็ก ๆ เป็นอาชีพหลักของชาวไทยและเป็นกำลังทางเศรษฐกิจของประเทศ การประมงและการป่าไม้ แม้จะสำคัญน้อยกว่าข้าว แต่ก็มีบทบาทสำคัญในทางเศรษฐกิจ ปลาเป็นอาหารที่สำคัญรองลงมาจากข้าว ส่วนไม้โดยเฉพาะไม้สักนับได้ว่าเป็นสินค้าออกที่สำคัญอย่างหนึ่งในจำนวน 4 อย่าง—มาหลายศตวรรษ เพราะฉะนั้นการประมง การป่าไม้ และการกสิกรรมรวมกันทำให้เศรษฐกิจมั่นคง ซึ่งทำให้ระดับความเป็นอยู่ของประชาชนสูงพอสมควร แม้ว่าประเทศไทยจะมีขนาดเล็ก แต่ธรรมชาติก็แบ่งพื้นที่ทางเศรษฐกิจและทางภูมิศาสตร์ออกเป็น 4 ส่วน ไม้มีอยู่ทางภาคเหนือ ยางและคิบบอกทางภาคใต้ ที่ราบภาคกลางซึ่งมีการคมนาคมทางน้ำที่สะดวก เป็นแหล่งสำคัญของสินค้าข้าว ภาคตะวันออกเฉียงเหนือเป็นเขตเคียวที่ไม่มีอะไรเด่นสำหรับสินค้าออก สำหรับชาวนั้นมีอิทธิพลอย่างมากทั้งในทางเศรษฐกิจ การเมือง และสังคม เป็นอาหารหลักของชาวไทยทุกคน ตั้งแต่ขุนนางชั้นสูงจนถึงคนธรรมดาสามัญ

รายได้ของแผ่นดินในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นได้จาก เงินการราชการ ภาษีการพนัน ภาษีการจับปลาในแม่น้ำ ภาษีการค้า การผูกขาด กำไรจากการค้าอากรสมพัตรสร ภาษีที่ดิน และเครื่องบรรณาการ

¹ คำสอนชั้นปริญญาโทมหัทธิศ โดย เศษ นุนนาค.

รายได้ที่สำคัญของรัฐบาลกลางได้แก่ เงินส่วย หรือเงินคาราซากการ ชายไทยทุกคนยกเว้นเจ้านาย ขุนนาง พระสงฆ์ และทาส มีหน้าที่ต้องทำงานให้แผ่นดินโดยไม่คิดค่าตอบแทนเป็นเวลา 3 เดือน ในปีหนึ่ง และเพื่อความสะดวกแก่การควบคุมและการเก็บภาษี จะมีการสักเลขและทำทะเบียนไพรพล อย่างไรก็ตาม มีการเปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับการเกณฑ์แรงงานคนเนื่องจากมีคนเป็นจำนวนมากที่ไม่อยากมาทำงาน ได้ขอจ่ายเป็นเงินแทน ซึ่งทางการยินยอมและกำหนดให้เสียเงินคาราซากการปีละ 18 บาท ในเมืองหลวงเท่านั้นที่เมื่อกลางพุทธศตวรรษที่ 24 ที่เศรษฐกิจขึ้นกับเงิน ตามหัวเมืองพวกไพรสามารถจ่ายเป็นสิ่งของได้ ในสมัยที่ลาลูแบร์ เข้ามาในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชจนถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 24 ระยะเวลาที่ทำงานลดจาก 6 เดือน เป็น 3 เดือน แต่จ่ายเงินเพิ่มจาก 12 บาท เป็น 18 บาท ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงความต้องการเงินเพิ่มขึ้นของรัฐบาล พวกทาสได้รับการยกเว้นไม่ต้องถูกเกณฑ์แรงงาน แต่เป็นนายต้องเสียภาษีให้รัฐบาล 5 บาท ต่อปี สำหรับทาสแต่ละคน ชาวจีนก็ได้รับการยกเว้นด้วย แต่ต้องเสียภาษีให้แก่วรัฐบาล 3 ปีครั้งหนึ่ง ปรากฏว่าในสมัยรัชกาลที่ 2 เสียคนละ 1.5 บาท และเพิ่มเป็น 4.25 บาท ในสมัยรัชกาลที่ 4¹

รายได้อีกอย่างหนึ่งคือ ภาษีจากผลิตผล ประชาชนมีหน้าที่ไม่แต่ต้องทำงานให้แผ่นดิน แต่ต้องแบ่งผลิตผลส่วนหนึ่งให้พระมหากษัตริย์ อย่างไรก็ตาม มีความโน้มเอียงให้เป็นเงินแทนมากกว่า ตั้งแต่สมัยที่ลาลูแบร์ เข้ามา แต่ต่อมารัฐบาลต้องการชาวสำหรับทหารในกองทัพ การให้เป็นสิ่งของจึงกลับมาใช้อีก ระยะตั้งแต่ พ.ศ. 2367 ถึง พ.ศ. 2394 ผู้ผลิตได้รับอนุญาตให้จ่ายเป็นเงินหรือสิ่งของก็ได้ อัตราภาษี 0.375 บาท ต่อไร่ ถึงสมัยรัชกาลที่ 4 เก็บแต่เงินเท่านั้นและอัตรายังคงเดิม

¹ James C. Incgram, Economic Change in Thailand since 1850 (Stanford University Press, 1955), pp. 30-31.

ภาษีสำหรับที่ดินที่ใช้เพาะปลูก เช่น คานา อากรสวน ไร่อ้อย ไร่ยาสูบ ฯลฯ เหล่านี้เป็นภาษีสำคัญที่สุดอย่างหนึ่งของไทย ภาษีเหล่านี้คิดตามเนื้อที่หรือตามจำนวนต้น ในปีแรกที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นครองราชย์ โปรดเกล้าฯ ให้ตรากฎหมายใหม่เกี่ยวกับอากรคานา กล่าวคือ กฎหมายเกากำหนดให้ชาวนาเสียภาคหลวง เป็นข้าว 2 ถึงต่อไร่ ให้ชนชาวสวนที่แบ่งเป็นภาคหลวงนี้มาส่งขึ้นยังฉางของหลวงเอง และให้หาชาวมาขายให้ฉางของหลวงอีกส่วนหนึ่งตามราคาที่กำหนด แต่กฎหมายใหม่ให้ เสียอากรนา 0.375 บาทต่อไร่เท่านั้น ¹

การค้าขายกับต่างประเทศ ทำรายได้ให้แก่รัฐบาลมาก นอกจากได้ค่าปากเรือ และอากรสินค้าเขาออกบางอย่างแล้ว รัฐบาลยังใช้สิทธิเลือกซื้อสินค้าเขาได้ก่อนและมี สิทธิผูกขาดการค้าสินค้าเขาออกอย่างควย มีเร็ว รังนก ไม้ฝางและไม้อื่น ๆ ตะกั่ว ดีบุก พริกไทย งาช้าง ช้าง และรง ปรากฏว่ารายได้จากสินค้าผูกขาดพวกนี้ ในปี 2363 เศษนั้น มีมูลค่าเกินกว่า 2 เท่าครึ่งของอากรอื่น ๆ ทั้งหมดที่ได้จากการค้ากับต่างประเทศ ² ครอเบิดชมว่า การค้าผูกขาดของหลวงไม่กินไปถึงสิ่งของส่วนใหญ่ ซึ่งเป็นของจำเป็นแก่ ราษฎร เช่น ข้าว เกลือ น้ำมัน ฯลฯ คงผูกขาดการค้าแต่สิ่งของอย่างที่ตลาดต่างประเทศ ต้องการอันเป็นของฟุ่มเฟือย ในสมัยรัชกาลที่ 3 สถานการณ์ทางเศรษฐกิจดีขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งมีการขายมากกว่าซื้อ ไทยขายสินค้าออกได้มากกว่าสินค้าเขา พอลคา ชาวยุโรปและชาวจีนขนเงินมาชำระเป็นจำนวนมาก รายได้ราชการทั้งที่เป็นตัวเงินและสิ่ง ของมีมูลค่ากว่า 14 ล้านบาท มากกว่างบประมาณในรัชกาลก่อนซึ่งมีเพียง 5,159,468 บาท - รายได้ที่เก็บได้เป็นตัวเงินจะมีจำนวนเท่าใดยากที่จะกล่าว แต่อัตราส่วนของ

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹ เรื่องเดียวกัน, "พระราชกำหนดให้เรียกเก็บคานาไร่" อ้างถึงในเสถียร ลายลักษณ์ กฎหมายรัชกาลที่ 2-3, เล่ม 4 ของประชุมกฎหมายประจำศก, หน้า 59-63.

² สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ตำนานภาษีอากรบางอย่าง (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์โสภณ, 2473), หน้า 10; พระยาอนุนามราชชน, ตำนานศุลกากร, หน้า 15.

รายได้ที่เป็นตัวเงินในรัชกาลนี้สูงกว่าในรัชกาลก่อนแน่นอน ¹

การเปลี่ยนแปลงที่สำคัญในระบบภาษีในรัชกาลที่ 3 คือการเปลี่ยนจากระบบผูกขาดของหลวงมาเป็นระบบนายอากร ระบบนี้เริ่มใช้ในระหว่างรัชกาลที่ 2 คือให้มีการรับเหมาผูกขาด เก็บภาษีการผลิตและขายสุรา อากรบอนเบี้ย และร้านค้า ระบบนี้ทำให้การเก็บภาษีโดยตรงหลาย ๆ อย่างและการผูกขาดของหลวงหมดไป การเก็บภาษีซึ่งเป็นอากรเกิดใหม่มีรายการต่าง ๆ 38 ประเภท ส่วนมากเป็นประเภทเดียวกับสินค้าออก การที่ระบบนี้ขยายตัวมากในรัชกาลนี้ก็เนื่องด้วยเหตุผล 2 ประการ คือประการหนึ่งได้ผลประโยชน์มาก ทำให้รายได้แผ่นดินเพิ่มมากขึ้น ประการที่สองเป็นการเล็งข้อตกลงในสัญญาการค้าที่ไทยทำกับอังกฤษและอเมริกา ซึ่งไม่ยอมให้มีการผูกขาดของหลวง

นอกจากนี้ยังมีภาษีเล็ก ๆ น้อย ๆ ที่ไม่ทำรายได้ใหญ่มากนัก ได้แก่ภาษีบ้านคาน ภาษีที่ไคจากค่าธรรมเนียมศาล ค่าปรับบรรณาการจากประเทศราช และภาษีมรดกที่ไม่มีพินัยกรรม รายได้อีกอย่างหนึ่งซึ่งพระเจ้าอยู่หัวและข้าราชการเอาใจใส่มาก แม้ว่าจะมีรายได้น้อยก็คือ การแต่งสำเภาของหลวงไปค้าขาย ซึ่งในรัชกาลที่ 3 ไคลดน้อยลงเพราะเกิดอากรขึ้นใหม่ ๆ ซึ่งเรียกว่าภาษี เป็นรายได้แผ่นดินที่แน่นอนดีกว่ากำไรค้าสำเภาการค้าจัดซื้อสินค้าลงสำเภาของหลวงเหมือนแต่ก่อน

เศรษฐกิจในสมัยรัชกาลที่ 3 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ นับได้ว่าดี พระราชาคณะปาเลอกัวซ์ ไคบรรยายถึงพืชผลและสัตว์ในเมืองไทยว่ามีมากมาย การที่มีชาวปลาอาหารอุดมสมบูรณ์ ตลอดจนรายได้ของรัฐบาลกลางคืนนั้น เป็นปัจจัยสำคัญอย่างยิ่งสำหรับประเทศที่ต้องเผชิญกับภาวะสงครามอันยาวนาน เพราะการรบแต่ละครั้งนั้น เครื่องอุปโภคและเครื่องบริโภคเป็นสิ่งจำเป็น สังเกตได้ว่าเมื่อใดที่สิ่งเหล่านี้ขาดแคลน การรบต้องหยุดชงักงาทันทีกลับมาเสมอ

¹ Walter F. Vella, Siam Under Rama III 1824-1851 (Germany: JJ. Augustin Gluckstadt, 1957), p. 20.

สังคม

ในรัชกาลที่ 3 ไม่มีอะไรเปลี่ยนแปลงนักในชีวิตความเป็นอยู่ทั่ว ๆ ไป การดำรงชีวิตที่เด่นที่สุดคือ เป็นกสิกร บางคนก็รับราชการ น้อยคนที่จะเป็นพ่อค้า การปลูกข้าวในนาของตนเองเป็นความคิดของชาวไทยทั่ว ๆ ไป ในการดำรงชีวิตที่ดี โครงสร้างของสังคมประกอบด้วยครอบครัว หมู่บ้าน วัด และชาติ ครอบครัวถือว่าเป็นหน่วยศูนย์กลาง โดยปกติประกอบด้วยสมาชิก 5 หรือ 6 คน ภายในหมู่บ้านชาวบ้านเป็นจำนวนมากเกี่ยวคองกัน ไม่โดยทางสายโลหิตก็โดยการแต่งงาน การเคารพผู้สูงอายุกว่าเป็นสิ่งสำคัญซึ่งเด็กไทยได้รับการอบรมสั่งสอน และความสุขาพออนนอมถือได้ว่าเป็นลักษณะนิสัยของชาวไทย ข้าราชการของสยามเกมักพอใจในอำนาจ ศักดิ์ศรีและความมั่งมี แต่พวกนี้ไม่ได้เป็นชนชั้นที่สร้างขึ้นเป็นพิเศษสำหรับผู้ใด ทุกคนสามารถรับราชการได้ถ้ามีสติปัญญาและเกี่ยวข้องกับผู้มีอิทธิพล อย่างไรก็ตามตำแหน่งที่สืบทอดกันนี้จะหมดสิ้นไปหลังจาก 5ชั่วอายุคน และเลือดขุนนางก็จะเปลี่ยนสถานะเป็นคนธรรมดาสามัญ ชาวไทยมีความทะเยอทะยานน้อยมากที่จะเปลี่ยนแปลงฐานะทางสังคม โดยปกติมักพอใจที่จะมีชีวิตอยู่และตายในหมู่บ้านตามระดับสังคมที่เขาเกิด ครอบครัวจะโยกย้ายไปยังที่อื่นใหม่เมื่อที่อื่นเก่าไม่อุดมสมบูรณ์ แม้วางจะไปตั้งถิ่นฐานใหม่ก็ไม่ไ่หาความร่ำรวย แต่ยังคงรักษาขนบธรรมเนียมประเพณีดั้งเดิมไว้ หมู่บ้านมีการปกครองของตนเองซึ่งประกอบด้วยหัวหน้าที่ได้รับการเลือกตั้ง หมู่บ้านเปรียบเสมือนสถาบันทางสังคม แต่โครงสร้างไม่ซับซ้อน ชีวิตในหมู่บ้านต่างพึ่งพาอาศัยและเป็นมิตรซึ่งกันและกัน ศาสนาประจำชาติของชาวไทยคือศาสนาพุทธ ลัทธิเถรวาท ศาสนาเป็นพลังสำคัญในชีวิตของชาวไทย สิ่งที่มีเกียรติที่สุดในทางสังคมคือพระสงฆ์ ชาวไทยทุกคนอุทิศระยะเวลาหนึ่งเพื่อกิจกรรมนี้ แม่ทองคพระมหากษัตริย์ก็ทรงเคารพในพระสงฆ์ ชาวไทยนิยมการทำบุญถวาย การเลี้ยงพระ เชาวัด ไสยาตร ปล่อยนก ปล่อยปลา ปิดทอง รวบรวมสร้างวัดใหม่ ๆ ฯลฯ

นอกจากครอบครัว หมู่บ้าน และศาสนา สิ่งที่ชาวไทยแสดงความจงรักภักดีและเคารพรัก คือพระมหากษัตริย์และประเทศชาติ ทุกคนทราบว่าประเทศของตนมีพระมหากษัตริย์เป็นพระประมุข ซึ่งต้องเคารพเชื่อฟัง พระมหากษัตริย์เปรียบเสมือนแรงดึงดูดที่

รวมความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของชาติไว้ ชาวไทยรักแผ่นดินของตน ภาควิถีที่ไม่เคย
ตกอยู่ใต้อการปกครองของชาวต่างชาติ มีความรู้สึกของความเป็นชาติ ความคิดในเรื่องดิน
แดน ภาษา ศาสนา ซึ่งทุกอย่างอยู่ภายใต้พระมหากษัตริย์

อย่างไรก็ตาม ความสัมพันธ์ระหว่างทางการกับประชาชนยังห่างเหินกันอยู่ และ
ความผูกพันทางสวัสดิการแก่สาธารณะยังน้อยมาก ตามความรู้สึกนึกคิดของราษฎร พระมหากษัตริย์และราชสำนักเป็นเพียงสิ่งเลื่อนกลาง ในทำนองเดียวกันตามความรู้สึกนึกคิดของ
พระมหากษัตริย์ ราชสำนัก ราษฎร เป็นเพียงแรงงานที่อ่อนน้อม และทำรายได้ให้

การเปลี่ยนแปลงนโยบายบางอย่างในทางเศรษฐกิจ ไม่กระทบกระเทือนความ
เป็นอยู่ของราษฎรนัก ชาวไทยส่วนใหญ่ทำมาหากินพอเลี้ยงตัวกัน มีการทำนา ปลูกผัก
เลี้ยงสัตว์ไว้ใช้งาน แลกไว้บริโภค ตกปลาไว้เป็นอาหาร สร้างบ้านเอง ไม่ต้องการสินค้า
และบริการอื่น ๆ ซึ่งไม่มีอยู่ในท้องที่ของตน" ถ้าเทียบกับชาวตะวันตกแล้วมาตรฐานการ
ครองชีพของคนไทยก็ไม่สูง แต่เมื่อเทียบกับชาวเอเชียด้วยกันแล้วนับว่าสูง..."¹ โดยทั่วไปคนไทยไม่ค่อยอยากขาดแคลน ที่ดินอุดมสมบูรณ์ คนที่เป็นไทแก่ตัวมีสิทธิในการเพาะปลูกได้
ตามใจชอบ ถ้าที่แห่งนั้นยังไม่มีเจ้าของ ภาษีเก็บไม่มากนัก เพราะทางการทราบดีว่าถ้า
เรียกเรื่องมาก ชาวนาจะหนีเขาป่าและไปบุกเบิกที่ใหม่ มีแต่การเกณฑ์แรงงานเขาเวรเท่านั้นที่หนักที่สุด แต่รัฐบาลก็ได้อ่างกำหนดไว้ให้แต่ความสะดวก มีให้ไปขัดขวางการเพาะ
ปลูกได้ ภาษีข้าวซึ่งกระทบกระเทือนประชาชนโดยตรงก็ไม่สูงนักเมื่อคิดตามมาตรฐาน
เอเชีย

ทางด้านสังคมมีการเปลี่ยนแปลงเล็กน้อย พลเมืองแบ่งออกเป็น 3 ชั้นใหญ่ ๆ
คือ เจ้านายและขุนนาง คนสามัญและทาส ส่วนชาวจีนมีอยู่เป็นส่วนน้อย ชั้นเหล่านี้มีอิทธิพล

¹ Walter F. Vella, Siam Under Rama III 1824-1851 (Germany: JJ. Augustin Gluckstadt, 1957), p. 24.

แบ่งวรรณะแบบอินเดีย ความเคลื่อนไหวทางสังคม การเปลี่ยนแปลงฐานะจากชั้นหนึ่งไป
อีกชั้นหนึ่งมีอยู่เสมอ ในหมู่เจ้านายฐานันดรก็ลดหลั่นลงเช่นกัน ฉะนั้น ผู้สืบเชื้อสายจาก
พระมหากษัตริย์ กลายเป็นคนสามัญภายใน 5ชั่วอายุคน ระบบของชั้นทางสังคมถึงความ
แตกต่างระหว่างข้าราชการกับคนที่ไม่ใช่ข้าราชการ ขุนนางคือคนสามัญที่ใคร่บงการตั้งให้
ดำรงตำแหน่งในราชการ ว่ากันตามทฤษฎีคนที่ เป็นไทแก่ตัว สามารถเป็นข้าราชการได้ และ
ข้าราชการเป็นขุนนางได้ ตำแหน่งเหล่านี้ไม่ได้สืบทอดกัน แต่ในทางปฏิบัติคนสามัญที่มี
โชคร้ายก็พ้องกับขุนนาง น้อยคนที่จะมีโอกาสได้เล่าเรียนหรือมีหนทางเข้าทำราชการ

ส่วนความแตกต่างระหว่างทาสกับคนสามัญมีเพียงเล็กน้อย คือทาสส่วนใหญ่ในนั้นมัก
เป็นลูกหนี้ที่ไม่สามารถชำระหนี้คืนได้ ประมาณหนึ่งในสามของพลเมืองไทยในต้นพุทธ-
ศตวรรษที่ 24 เป็นทาส นายซึ่งเป็นผู้ปล้นภักของเสียดาษีให้รัฐบาล เช่นเดียวกับในพม่า
ฐานะของทาสใกล้เคียงกับผู้เป็นไทแก่ตัว ส่วนทาสเชลยศึกเป็นสมบัติของพระเจ้าแผ่นดิน
โดยให้อยู่ในกองทัพ พวกนี้มีความเป็นอยู่เหมือนคนไทยที่เป็นไทแก่ตัวยกเว้นแต่ว่ามีข้อผูก
พันในการเป็นทหาร เมื่อสิ้นรัชกาลพวกนี้มีประมาณ 46,000 คน ซึ่งจะค่อยๆน้อยเกินไป "...
การจับคนมาเป็นเชลยนี้เป็นวัตถุประสงค์สำคัญในการทำศึกสงครามสำหรับเมืองไทยและ
ประเทศใกล้เคียง เพราะการกระทำเช่นนั้นไม่เพียงแต่ตัดกำลังข้าศึกมิให้เตรียมตัวทำ
สงครามได้อีก ยังเท่ากับได้มาทดแทนพวกที่ตายในการรบอีกด้วย นอกจากนั้นยังใช้สำหรับ
เป็นรางวัลแก่พวกแม่ทัพนายกองให้เอาไปใช้เป็นทาส..."¹ ในรัชกาลที่ 3 มีเชลยศึก
จับได้ใหม่หลายพันคนเป็นพวกมลายู เขมร ฉวน และลาว

ชั้นสังคมต่อมาได้เปลี่ยนแปลงไปมาก คือชาวจีนซึ่งเป็นกลุ่มชาวต่างชาติที่มากที่สุด
ชาวจีนมีบทบาทในการค้ามานาน เป็นพวกที่พัฒนาการค้าและกิจการธุรกิจในเมืองไทย

¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี กรมพระศรีสวางควัฒนวิมลราชชนนี, จดหมายเหตุหลวง-
ออกมสมมติ (กรุงเทพฯ : ไทย, 2458), หน้า 440-42.

ชาวจีนขยันขันแข็งในการค้าขายกับต่างชาติ ในการลักลอบค้าฝิ่น และในวงการเศรษฐกิจ
อีกมากมาย กล่าวในคานการค่าแลวกรุงเทพฯเป็นเมืองของชาวจีน รัฐบาลจางกุ่ฉีนี้ให้
ทำงานสาธารณะ โดยไม่ต้องถูกเกณฑ์แรงงาน แต่เสียภาษีรายตัวเป็นการแลกเปลี่ยน"...
เมื่อปลายรัชกาลที่ 2 มีชาวจีนเข้ามาประมาณปีละ 7,000 คน แต่พอถึงปลายรัชกาลที่ 3
เพิ่มขึ้นปีละ 15,000 คน..."¹

แต่ก็กล่าวสรุปสภาพสังคมไทยว่า "เหมือนโนในเขมรขึ้นอยู่กับความพอใจของราช-
สำนัก ฐานะของเจ้านายลดลงเป็นลำดับจนถึง 5 ชั่วอายุคน เมืองหลวงเป็นจุดศูนย์กลาง
ของอำนาจทางการเมือง มาตรฐานทางวัฒนธรรม ความพอใจในทางสังคมและความร่า
รวบ ความเคารพนบนอบยอมอยู่ใต้อำนาจของประชาชนสะท้อนให้เห็นถึงประเพณีของจีน
เกี่ยวกับแบบแผนความสัมพันธ์ทางครอบครัวกับแบบที่นับถือกษัตริย์เยี่ยงเทพเจ้าของอิน-
เดีย"²

การต่างประเทศ

เมืองไทยไม่ได้ติดต่อเกี่ยวของและไม่สนใจเรื่องภายในของประเทศในเอเชีย
ใด ๆ เลย เว้นแต่พม่า ญวน จีน และประเทศที่เป็นเมืองขึ้น เกี่ยวของกับพม่าก็ด้วยเหตุ
ที่ท่าสงครามติดพันกันมาช้านาน กับญวนก็เช่นกัน กับจีนนั้นติดต่อเพราะการค้าขายและยัง
ติดต่อกับประเทศราชด้วย

¹ John Crawford, Journal of an Embassy to the Courts of Siam and CochinChina (London: 1828), pp. 161-2.

² John F. Cady, Southeast Asia : Its Historical Development (McGraw-Hill, (c) 1964), p. 328.

เมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นครองราชย์ เป็นระยะเดียวกับ
 ที่เกิดสงครามระหว่างอังกฤษกับพม่า อังกฤษไคมาชักชวนให้ไทยช่วยปราบพม่า ^{รัชกาลที่ 3} ^{พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว}
 ทรงเห็นเป็นโอกาสที่เราจะทำรายตอบพม่าบาง เพราะพม่าปองรายไทยอยู่เสมอ ซ้ำยัง
 ชวนญวนให้ช่วยด้วย หากแต่ญวนไม่รวมมือด้วยและบอกให้ไทยทราบ ดังนั้น ถ้าพม่ายังมี
 กำลังอยู่คราใด ไทยก็จะวางใจว่าจะไคอยู่สงบสุขหาไคไม่ แต่การชวนี้มีพระราชประ
 สงคจะชวยอย่างอิสระมิใช่ไทยจะยอมอยู่ไคบังคับบัญชาให้อังกฤษใช่ โปรดให้ยกกองทัพ
 ไปชวยเมืองเมาะตะมะ แต่ต่อมาในตน พ.ศ. 2368 ไทยก็ประจักษ์ชัดว่านโยบายของ
 อังกฤษที่จะรวมมือกับไทยนั้นไคเปลี่ยนแปลงไป จึงโปรดให้เรียกทัพกลับ ไทยตัดสินใจที่
 จะวางตัวเป็นกลาง หลังจากให้อังกฤษชนะสงครามแล้วยึดหัวเมืองฝ่ายไคพม่า ^{ใน} ^{ดินแดน}
 สาละวินลงมาแล้วเขตแดนที่อังกฤษยึดไคครั้งนี้ปิดหนทางที่พม่าเคยยกมาตีเมืองไทยไว้ นับแต่
 นั้นเป็นต้นมา สงครามไทยกับพม่าก็สิ้นสุดลง อย่างไรก็ดี ยังมีการรบระหว่างไทยกับทหาร
 พม่าอีกเมื่อครั้งทัพไทยตีเมืองเชียงตุง แต่ไม่นานนับเป็นสงครามไคตรงกับพม่า เพราะ
 ไทยเพียงแต่รบกับทหารพม่าส่วนหนึ่งที่ยกมาป้องกันเชียงตุงเท่านั้น

สัมพันธ์ไมตรีระหว่างไทยกับญวนสมัยรัชกาลที่ 3 คอนข้างตึงเครียด ทั้งนี้เนื่อง
 จากเมื่อภัยคุกคามจากพม่ายุติลง—เพราะพม่าไปทำสงครามกับอังกฤษ ไทยจึงหันมาคิดตั้ง
 ตัวเป็นใหญ่ดังที่เคยเป็นอยู่เหนือดินแดนลาวและเขมร ซึ่งไทยไคสูญเสียอำนาจนั้นไปให้แก
 ญวน ประวัติความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับญวนในรัชสมัยนี้ส่วนใหญ่เป็น เรื่องของการคืนรณ
 ฑอสูของเขมร—และลาวซึ่งก่อให้เกิดอันันมสยามยุทธานถึง 14 ปี ดังจะกล่าวรายละเอียด
 ในบทต่อ ๆ ไป อย่างไรก็ตาม ในยามสงบคือระหว่าง พ.ศ. 2367-2376 และ
 หลังจาก พ.ศ. 2390 มานั้น ไทยกับญวนก็มีสัมพันธ์ไมตรีทางการทูต นอกจากนี้มีการค้า
 ขายกันบาง

สำหรับสัมพันธ์ไมตรีระหว่างไทยกับจีนนั้น เมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้า
 อยู่หัวขึ้นครองราชย์ ทรงแต่งใหญ่ทูตานุทูตไปเจริญพระราชไมตรีและพระเจ้าตากวางมี
 พระราชสาส์นถวายรัชกาลที่ 3 ดังมีข้อความว่า

... และกรุงเพทมหานครอมรรัตนโกสินทร์มหินทรายุทธยาอายุทางไกลพระนคร
ตั้งอยู่ชายทะเลทิศใต้ ยังทรงพระอุศสาหะใหญ่ตามพุทธเจ้าพูดพระราชสาสน์นำเครื่อง
มงคลราชบรรณาการ มาจิมก่องมิไคซาคตามกำหนด ทองให้เป็น เขียมโลกก่อง
แต่เบง จงครอบครองสิริราชสมบัติอยู่ยาวบุงพรอง ให้ยี้คยว้างยั้นทรงเจริญ
พระราชสิริสวัสดิ์เหมือนกาวบักเตาประจำอยู่ในทิศฝ่ายเหนือ มีดาวทั้งปวงแวก
ล้อมอยู่เป็นนิจมิไคซาค ตั้งพระทัยทำนุบำรุงแผ่นดิน เสนาบดีข้าราชการผู้ใหญ่ผู้
น้อยทั้งฝ่ายหน้าฝ่ายใน อาณาประชาราษฎร์ให้อยู่เย็นเป็นสุขทั่วไปในพระราชอาณา
เขตทั้งสิ้น เหมือนอย่างพรซึ่งใหม่คั้งนี้...¹

อย่างไรก็ตาม การที่ไทยส่งเครื่องราชบรรณาการไปจิมก่องมิไคซาค หรือแต่งตั้ง
ไปเคารพพระบรมศพจักรพรรดิจีนนั้น ไทยไม่เคยถือว่าตนเป็นประเทศราชหรือเป็น
"เมืองก่อง" ของจีนเลย การที่จีนถือว่าเมืองไทยเป็นเมืองขึ้นของจีนนั้น เป็นเพราะการ
แต่งพระราชสาสน์ไปเมืองจีน ลามจีนแปลเป็นภาษาจีนว่าจิมก่อง พระบาทสมเด็จพระจอม-
เกล้าเจ้าอยู่หัวทรงอธิบายว่า

... แลวแต่งยักยายเสียใหม่ตามชอบใจของตัว ไม่ให้ไทยทราบด้วย ครั้นแต่ง
เป็นหนังสือจีนก็กลับความเสียอย่างอื่น เขียนใจความว่าพระเจ้าแผ่นดินไทยลุกขึ้น
ยืนก่ายไปตั้งพระเจ้าแผ่นดินปะกิ่ง ขออนนอมยอมตัวถวายเป็นข้าขอบขัณฑสีมา
อาณาจักรของพระเจ้ากรุงปักกิ่ง และขอถวายเมืองเป็นเมืองก่อง 3 ปีครั้งหนึ่ง
ขอพึ่งพระบารมีพระเจ้ากรุงปักกิ่งซึ่งเป็น เอกอัครมย์กว่าพระเจ้าแผ่นดินทั้งปวงทั่ว-
โลก จะขอให้พระเจ้ากรุงปะกิ่งทรงพระมหากรุณาอนุญาตให้สำเภาของพระเจ้า
แผ่นดินไทยได้ไปมาค้าขายที่เมืองจีนเหมือนได้โปรดให้ขอสั่งของบนสวรรค์มาใช้
ในเมืองไทยไกลทะเลกันการนั้นเด็ก...²

¹ เอกสารคณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ คัดจากสมุดไทยคำ
เขียนแผ่นดินสอขาว. หมายเลข 1/10.

² พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, หนังสือขุมนุมพระบรมราชาธิบาย
ในรัชกาลที่ 4, หน้า 59.

ไทยกับจีนมีความสัมพันธ์กันด้วยเรื่องการค้าเป็นสำคัญ ในราวปี พ.ศ. 2363
เศษ ๆ กล่าวกันว่าเรือสำเภาของจีนและของไทย 140 ลำ ทำการค้าขายกันอยู่ การ
ค้าสำเภาในขณะนั้นมีสินค้าทั้งสิ้น 63,000 ตัน เป็นสินค้าจีนอยู่ราว 35,000 ตัน

สำหรับประเทศที่เป็นเมืองขึ้นของไทยในสมัยรัชกาลที่ 3 ได้แก่เมืองขึ้นในแหลม
มลายู นโยบายในการควบคุมส่วนนี้ หนักก็เป็นนโยบายที่พระมหากษัตริย์องค์ก่อน ๆ ได้ทรง
ดำเนินไว้แล้ว เช่น การแบ่งเขตไพร่หรือออกเพื่อทอนกำลังอำนาจ การบังคับให้ส่งเครื่อง
ราชบรรณาการมากขึ้น และการกวาดต้อนผู้คนไปไว้ในเมืองหลวง นอกจากนี้รัชกาลที่ 3
โปรดฯ ให้มีการทำสนธิสัญญากับอังกฤษในแหลมมลายู และข้อตกลงนี้เป็นประโยชน์แก่ไทย
หลายประการ กล่าวคือ อังกฤษยอมรับรัฐสิทธิของไทยในแหลมมลายูและยังได้ให้ความช่วย
เหลือในการครอบครองเมืองขึ้น คือ ไทรบุรีด้วย การที่อังกฤษริครอบสิทธิ์ของไทยใน
ประและซัดขวางมิให้ไทยได้เซลังอร์นั้น ถึงจะไม่เป็นที่พอใจแก่ไทยในตอนแรก แต่เป็น
การช่วยไม่ให้ไทยต้องประสบความลำบาก เพราะการขยายอำนาจเกินกำลัง ด้วยเหตุว่า
เมื่อไทยไม่สามารถแผ่อำนาจโดยการแสวงหาเมืองขึ้นเพิ่มอีกต่อไป ไทยก็มีเวลามากขึ้นที่
จะควบคุมปกครองเมืองขึ้นเท่าที่มีอยู่หรือรบคอบเข้มแข็งยิ่งขึ้น ประเทศราชอีก 2 ประเทศ
คือลาวและเขมรนั้น สัมพันธภาพของราชอาณาจักรสยามกับเขมรและลาวมีทั้งการติดต่อทาง
การค้า การแลกเปลี่ยนซึ่งกันและกันทางวัฒนธรรม และการขัดแย้งทางการเมืองซึ่งเกิดขึ้น
เนื่อง ๆ

สำหรับสัมพันธไมตรีกับประเทศตะวันตกนั้น หลังจากที่ได้อพยพขึ้นใหม่ในสมัยรัชกาล
ที่ 2 ซึ่งพระองค์ทรงรับกงสุลคาร์ลอส เดอ ซิลวาโรแห่งโปรตุเกส และจอห์น ครอบเฟ็ค
แห่งอังกฤษ ซึ่งไม่ได้รับผลประโยชน์ดังที่ต้องการแล้ว ถึงสมัยรัชกาลที่ 3 ในระหว่างที่เกิด
สงครามระหว่างพม่ากับอังกฤษ อังกฤษส่งรอยเอก เฮนรี เบอรัล เข้ามาเจรจากับรัฐบาล
ไทย เรื่องการช่วยเหลือในการรบและการค้าขาย เบอรัลรายงานว่ "... เรามีหน้าที่
ที่จะทำให้กรุงเพทมนัใจว่าการยึดครองตะนาวศรีของอังกฤษไม่เป็นการคุกคามต่อความ
ปลอดภัยของสยาม ฟูลเลอร์ตัน ผู้สำเร็จราชการที่ป็นังยังแนะนำเพิ่มเติมอีกว่า เบอรัล

ควรสนับสนุนอย่างแข็งแรงที่จะให้สุลต่านมลายูเป็นอิสระจากความเป็นเจ้าอธิปไตยของไทย..."¹ เป็นที่น่าสังเกตุว่า เบอร์นี่ใช้เวลากว่าครึ่งศตวรรษของเขาจนกระทั่งสงครามกับพม่าสิ้นสุดลงหลายเดือน เขาไม่ได้เสนอขอตกลงเกี่ยวกับแหลมมลายูและการค้าจนกระทั่งหลังการเซ็นสนธิสัญญาอันคานโบ เมื่อเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. 2369 สิ่งที่เบอร์นี่ทำเพียงแต่ขอให้รัฐบาลไทยทำข้อตกลงไม่เข้าไปยุ่งเกี่ยวในรัฐมลายู นอกเสียจากความสัมพันธ์ฐานมิตร

ในพระราชพงศาวดารกล่าวว่ ในชั้นต้น พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่โปรดที่จะทำสนธิสัญญา มีพระราชประสงค์เพียงแต่จะทำไมตรีกันเหมือนอย่างญวน แต่มีข้าราชการชั้นสูงบางท่าน คือกรมพระราชวังบวรสถานมงคล เจ้าพระยาพระคลัง เจ้าพระยาบวรวิกรมราช และกรมหมื่นสุนทรวิชัย ทูลทัดทานไว้ว่าอังกฤษถูกขอกบฏไปคราวหนึ่งแล้ว การปฏิเสธอีกครั้งหนึ่งคงจะทำให้ชักไมตรีกัน ในที่สุดทรงยอมตามความคิดเห็นของเสนาบดีของพระองค์ การเจรจาจึงเริ่มขึ้น สัญญาที่ทำขึ้นใน พ.ศ. 2369 ตามข้อตกลงได้กำหนดไว้ว่า สุลต่านแห่งรัฐมลายูทั้งหมดต้องส่งเครื่องบรรณาการให้แก่กรุงเทพฯ ไปในฐานะประเทศราช (Vassalage status) ทั้ง 2 ประเทศ — คือไทยและอังกฤษ ยอมรับอำนาจของสุลต่านแห่งเประ และไม่โจมตีรัฐนั้น แต่ถาสุลต่านปรารถนาส่งเครื่องบรรณาการแก่กรุงเทพฯ ก็ทำได้ ไทยสัญญาจะไม่ชักชวนสิทธิในการค้าของอังกฤษกับตรังกานูและกะลันตัน แต่ไทยปฏิเสธขอเสนอของเบอร์นี่ที่จะให้เงิน 4,000 เหรียญ ต่อปี เพื่อให้ไทยถอนทหารจากไทรบุรีและยอมให้สุลต่านกลับมาครองตามเดิม ตรังกันข้ามไทยกลับขอให้อังกฤษขับสุลต่านออกจากปีนัง และรวมมือขจัดความพยายามที่จะกลับมีอำนาจอีก เวลาได้วิจารณ์สนธิสัญญาเบอร์นี่ไว้ว่า "ลักษณะอันพิเศษอย่างยิ่งในสนธิสัญญานี้บ้นนั้นก็คือความเสมอภาคอย่างเต็มที่ของทั้งสองฝ่ายในทุก ๆ ข้อ"² กล่าวคือ ทั้งสองฝ่ายต่างก็ยอมรับผิดชอบเท่า ๆ กัน ทั้งโอกาสที่จะได้รับผลประโยชน์ก็มีเหมือน ๆ กันอีกด้วย

¹ Henry Burney, The Burney Papers (1910), p. 213.

² Vella, op. cit., p. 120.

ส่วนข้อตกลงในเรื่องการค่านั้น มีจุดประสงค์จะให้มีการค้าขายกันโดยเสรีมากขึ้น และกำหนดอัตราภาษีอากรในการค้าให้ชัดเจนยิ่งขึ้น โดยกำหนดเก็บภาษีปากเรือ ซึ่งบรรทุกสินค้าตัวอย่างเดียวในอัตราวาละ 1,700 บาท แทนภาษีอื่น ๆ ทั้งหมดที่ต้องเสียในการค้า ถ้าเป็นเรือเปล่าบรรทุกแต่ขี้เถ้าเข้ามาซื้อสินค้า เก็บวาละ 1,500 บาท ข้อตกลงมีอยู่ข้อหนึ่งซึ่งระบุว่า อังกฤษยอมรับเรื่องที่ไทยห้ามส่งชาวออก

ต่อมาอีก 7 ปี ไทยได้ทำสนธิสัญญาเช่นเดียวกันนี้กับสหรัฐอเมริกา และในตอนปลายรัชกาลที่ 3 ทั้งสหรัฐอเมริกาและอังกฤษได้ส่งผู้แทน คือ โจเซฟ บาเลสเคียร์ และ เซอร์ เจมส์ บรุก มาเจรจาขอแก้ไขสนธิสัญญาที่ไคฟัว แต่ไทยไม่ยอมตกลงด้วย

กล่าวโดยสรุปได้ว่า สภาพทั่วไปของเมืองไทยในรัชกาลที่ 3 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ราชัน กล่าวคือ การปกครองมีพระมหากษัตริย์ซึ่งทรงพระปรีชาสามารถบังคับบัญชาราชการงานใดเรียบร้อย แม้วาสถาบันพระมหากษัตริย์ รัฐบาลกลาง ตลอดจนระบบการปกครองท้องถิ่นมีข้อบกพร่องบาง ทางเศรษฐกิจและสังคมแล้วก็ตาม เมืองไทยนั้นอุดมสมบูรณ์ รายได้ของแผ่นดินก็สูงขึ้น ประชาชนพลเมืองมีความเป็นอยู่ดีกว่าชนชาติอื่นในเอเชียด้วยกัน รวมทั้งนโยบายเกี่ยวกับต่างประเทศก็เป็นไปตามวิถีทางการเมือง การค้าและการทูต

ญวนในสมัยพระเจ้ามินมางและเทียวทรี

การปกครอง

ญวนเป็นประเทศหนึ่งที่อยู่ในคาบสมุทรอินโดจีน เมื่อแรกเริ่มญวนตั้งอยู่ทางลุ่มแม่น้ำดำและลุ่มแม่น้ำแดงในเขตมณฑลตังเกี๋ยทางญวนเหนือ หรือเขตที่บัดนี้เรียกว่าเวียตนามเหนือ ล้อมมาโดยพายามแฉอาณาเขตลงมาทางใต้ เขาครอบครองแคว้นจามปาแต่โบราณ ซึ่งสมัยต่อมาคือเขตโคชินไชนา หรือปัจจุบันนี้อยู่ในเขตเวียตนามใต้ในสมัยที่ฝรั่งเศสเข้าไปยุ่งเกี่ยวทั้งทางการเมืองและทางทหารในอินโดจีนนั้น ดินแดนนี้โดยทั่วไปเป็นที่รู้จักกันในนามของอาณาจักรหรือจักรวรรดิ อันนัม (ซึ่งรวมทั้งตังเกี๋ยและโคชินไชนาคด้วย) แต่เดิมประเทศญวนเรียกกันว่า "นามเวียต" เมื่อองเชียงสือปราบกบฏไคเซินได้ใน

พ.ศ. 2345 จึงได้ประกาศเรียกอย่างเป็นทางการว่า "เวียตนาม" รัฐใหม่แบ่งออกได้เป็น 3 ภูมิภาค ตอนกลางมีกรุงเว้เป็นเมืองหลวงและประกอบด้วย 9 จังหวัด ทางตอนเหนือหรือตั้งเกี๋ยมี 13 จังหวัด ส่วนทางตอนใต้หรือโคชินไชนามี 4 จังหวัด ควบกัน

ในระบอบที่เกิเกิดขึ้นนั้นสยามยุทสนั้น ตรงกับรัชสมัยของพระเจ้ามินมาง และต่อไปจนถึงสมัยพระเจ้าเพี้ยวตรี พระเจ้ามินมางปกครองประเทศสืบต่อจากพระเจ้ายาลองพระราชบิดา ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2363-2384 พระองค์ทรงดำเนินรอยการปกครองเช่นพระเจ้ายาลอง กล่าวคือ เป็นรูปการปกครองที่โยงอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลาง จักรพรรดิผูวแซนเดียวกับของจีนเป็นทั้งจักรพรรดิและราชบุตรจากสวรรค์ด้วย ทรงมีพระราชอำนาจสมบูรณ์ นอกจากจะทรงเป็นผู้นำในการบริหารแล้วยังทรงออกกฎหมาย ทรงเป็นผู้พิพากษาคณะที่ 1 และยังคงดำรงตำแหน่งจอมทัพในกองทัพด้วย

ในการบริหารประเทศส่วนกลาง จักรพรรดิทรงมี 2 สภา คือ โคมา (Cô-Mat) ประกอบด้วยขุนนาง 4 คน ซึ่งเปรียบเสมือนเสาหลักของจักรวรรดิ และเลอนอยดัค (Le Noi Cac) ประกอบด้วยเสนาบดี 6 ตำแหน่ง คือ เสนาบดีกรมมหาดไทย เสนาบดีกรมคลัง เสนาบดีกลาโหม เสนาบดียุติธรรม และเสนาบดีกรมโยธาธิการ แต่ละกรมมีเสนาบดีเป็นหัวหน้า ผู้ช่วยเสนาบดี 2 คน และที่ปรึกษาอีก 2 หรือ 3 คน นอกจากเสนาบดี 6 ตำแหน่งนี้แล้ว ยังมีขุนนางชั้นสูงอีก 3 ตำแหน่ง เรียกว่า ขุน (Kun) ท่านหนึ่งเป็นอุปราชตั้งเกี๋ย อีกท่านหนึ่งไปประจำที่โคชินไชนา และท่านที่ 3 เป็นเสนาบดีกรมช้าง (Minister of Elephants) ซึ่งเทียบได้กับนายกรัฐมนตรีเท่า ๆ กับรัฐมนตรีต่างประเทศ¹

พระเจ้ายาลองซึ่งเป็นกษัตริย์องค์แรกแห่งราชวงศ์เหงียน ได้ชื่อว่าเป็นผู้ที่ฟื้นฟูความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันทางการเมืองให้กับประเทศ ซึ่งแตกแยกกันมานานนับเป็นศตวรรษ ทรงปฏิรูปการปกครองของรัฐ สร้างระบบการบริหารของรัฐบาลกลางขึ้นใหม่ ตรากฎหมายใหม่ ฝึกฝนกองทัพให้โคจรควบคู่เคียงกับตะวันตก สร้างบ้านเมืองในจุดยุทธศาสตร์และส่งเสริมการศึกษา ส่วนพระเจ้ามินมางนั้นได้ดำเนินรอยตามการปกครองประเทศซึ่งรวมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันแล้ว สิ่งที่พระองค์สนพระทัยมากที่สุดคือการสร้างกรอบ

¹ André Masson, Histoire du Vietnam (Presses Universitaires de France, 1949), p. 50, 65-6.

การบริหารประเทศให้มั่นคงแข็งแรงยิ่งขึ้น ภายใต้รัชสมัยของพระองค์ได้มีการ^{ที่}สอบแข่งขัน^{ที่}เข้าเป็นข้าราชการชั้น^{ที่}อีกใน^{ที่}กรุงเว้ พระองค์ได้นำวิธีการตอบแทนพวกขุนนางในหน้าที่ราชการ^{ที่}จ่ายเงินและ^{ที่}ข้าว โดยละทิ้งวิธีการเก่า ๆ ที่ตอบแทนพวกขุนนางด้วยที่ดิน

ระบบการปกครองส่วนภูมิภาคก็เป็นแบบอย่างการปกครองซึ่งเป็นรูปสามเหลี่ยม โดยนำแบบฉบับของจีนในเรื่องการแบ่งส่วนตามท้องดินมาใช้ แต่ก็เป็นไปตามลักษณะของเวียดนาม เนื่องจากเวียดนามเป็นประเทศเล็กกว่าจีน ผู้ที่สอบได้ชั้นสูงสุดจะได้ดำรงตำแหน่งทางราชการสูงกวาระดับของจีน และตำแหน่งราชการในเมืองหลวงเหนือกว่าในท้องดิน การปกครองระดับท้องดินนี้ให้ขุนนางทั้งที่เป็นพลเรือนและเป็นทหารไปปกครอง เช่น ประเทศจีนแต่ละจังหวัดปกครองโดยเจ้าเมืองซึ่งเป็นฝ่ายทหาร และผู้ช่วยอีก 2 ตำแหน่ง ซึ่งเป็นฝ่ายพลเรือน

ตามแบบการปฏิรูปของพระเจ้ามินม่าง ไม่มีที่ใดที่จะมีอำนาจในการปกครองท้องดินเท่า 2 ภาค คือตั้งเกียบและโคชินไชนา เนื่องจากระยะทางห่างไกลจากเมืองหลวง จึงมีการแต่งตั้ง คินลือก (Kinh-luoc) ซึ่งเป็นตำแหน่งเทียบได้กับอุปราชหรือข้าหลวงให้ใช้อำนาจครอบคลุมไปทั่วทั้งภาค ความสำคัญของระบบส่วนภูมิภาคนี้คือ การแบ่งเป็นจังหวัดหรือที่พูดกันว่า คินห์ (Tinh) โดยมีตงก (Tong-doc) เป็นใหญ่ มีหน้าที่รับผิดชอบในกิจการต่าง ๆ ทุกด้าน เว้นเสียแต่มีสภาพเหตุการณ์ร้ายแรงและควบคุมกิจการทางทหารเช่นเดียวกับกิจการทางพลเรือน รองลงมาจากข้าหลวงคือข้าราชการชั้นรอง ๆ ลงมา ได้แก่ขุนนางซึ่งรับผิดชอบในด้านการคลัง ซึ่งพูดกันว่า โบจันหรือกวานโบ (Bo-chanh or Quan-bo) ขุนนางในด้านการยุติธรรมเรียกว่า อันสาค หรือ กวานอัน (An-sat or Quan-an) ขุนนางซึ่งรับผิดชอบในด้านการศึกษาเรียกว่า ดกฮก (Doc-hoc) และในด้านการทหารขุนนางฝ่ายนี้คือ ลันบิน (Lanh-binh) กรุงเว้เมืองหลวงมีระบบการปกครองซึ่งโยงอำนาจทั้งหมดเข้าสู่ศูนย์กลางฉันทัด กิจการทั้งหมดภายในจังหวัดก็อยู่ภายใต้ความดูแลพิทักษ์รักษาของตงกฉันทัด¹

หน่วยที่เล็กที่สุดภายในกรอบรูปการบริหารท้องดิน คืออำเภอ (Phu) และตำบล (Huyen) หัวหน้าของอำเภอคือ ตริภู (Tri-phu) และของตำบลคือตริฮูเยิน (Tri-

¹ Milton E. Osborne, The French Presence in Cochinchina and Cambodia (Cornell University, 1969), p. 17-8.

huyen) แต่คำนำหน้าว่า Tri ซึ่งหมายถึงผู้นำนี้มักถูกตัดออกบ่อย ๆ โดยมากจะกล่าวถึงแต่ Phu หรือ Huyen ไชเรเนอร์ (Schreiner) กล่าวสรุปว่า แมว่า ฮูเยินจะรองลงมาจากภู่ แต่ต่างก็เป็นอิสระซึ่งกันและกัน รับผิดชอบในคาบบริหารและคาบตุลาการ ในญวนไม่มีการแยกอำนาจบริหารและตุลาการ ขุนนางคนเดียวกันซึ่งเป็นตัวแทนของจักรพรรดิบริหารงานตามที่ได้รับคำสั่งจากรัฐบาลกลางทั้งเก็บภาษีและตัดสินคดี คำบลหรือฮูเยินเป็นพื้นฐานของการบริหารแบบรูปสามเหลี่ยม จากจุดนี้การบริหารอยู่ในมือของบุคคลซึ่งได้รับการเลือกตั้งหรือบุคคลธรรมดาสามัญซึ่งได้รับการยกย่องนับถือ แต่ละตำบลประกอบด้วยหมู่บ้าน (Tong) ซึ่งมีหัวหน้าคือ ไคตง (Cai-tong) บุคคลเหล่านี้เป็นส่วนประกอบของการปกครองประชาคม ซึ่งเป็นหน่วยขั้นพื้นฐานในสังคมของชาวเวียดนาม ศูนย์กลางของประชาคมคือ ดินห์ (Dinh)¹

จักรพรรดิที่กรุงเว้เป็นผู้ปกครองของประชาชนทั้งหมด และได้รับการเคารพจากประชาชนเสมือนเทพเจ้า แต่ขุนนางของพระองค์ไม่มีลักษณะพิเศษเช่นนี้ เว้นไว้เสียต่อเมื่อมีความซื่อสัตย์ ความยุติธรรมและความรู้ ในญวนก็เช่นเดียวกับกรุงสยาม ผู้ชายทุกคนเมื่อมีอายุครบตามที่กำหนดต้องถูกเกณฑ์แรงงานจากรัฐบาล

เศรษฐกิจ

"เศรษฐกิจของเวียดนามขึ้นอยู่กับข้าว ข้าวปลูกกันทั่ว ๆ ไปในที่ราบลุ่มและในบริเวณที่แม่น้ำของกัมพูชาและตั้งเกียไหลผ่าน ผลผลิตกล่าวไควากงที่และมากมาย แต่ในบริเวณที่เป็นดินทรายทางภาคกลางและภาคใต้ไม่สามารถผลิตข้าวได้เพียงพอสำหรับประชาชน แต่ได้รับส่วนแบ่งจากตั้งเกียและกัมพูชา"² นอกจากนี้ทางแถบแม่น้ำแดง การเพาะปลูกไม่ค่อยได้ผลเนื่องจากภัยจากน้ำท่วมและความแห้งแล้ง ดังนั้น จึงต้องหาวิธีการให้

¹ Osborne, loc. cit.

² Crawford, op. cit., p. 491.

ระดับน้ำคงที่สม่ำเสมอ นั่นคือการสร้างเขื่อน ชุดคลอง การชลประทาน ซึ่งต้องอาศัยความร่วมมือกันทั้งระดับหมู่บ้าน จังหวัดและรัฐ จากความร่วมมือนี้เป็นเหตุผลสำคัญสำหรับสถาบันทางสังคมอันมั่นคงของชาวนวน สภาพเพื่อความคงอยู่ทางเศรษฐกิจของชาวนวนสะท้อนให้เห็นถึงประเพณีความคติในเรื่องศาสนาของชาวนวน เช่นเดียวกับประมวลกฎหมายและปรัชญาของรัฐ

พืชผลที่ปลูกทางใต้คือ ข้าวโพด ถั่ว คราม มะพร้าว ถั่วมีมากจนเป็นสินค้าออกส่งไปประเทศจีน นอกจากข้าวแล้วในนวนยังปลูกอ้อย พริกไทยคำ ฝ้าย ซา ฯลฯ ชาวเวียดนามนอกจากจะขึ้นชื่อในการเพาะปลูกข้าวแล้ว ยังชำนาญในการเดินเรือทั้งในแม่น้ำและทะเล แม่น้ำเป็นทางคมนาคมที่สะดวกในการเดินทางและค้าขาย ชาวอังกฤษซึ่งเป็นตัวแทนของบริษัทอีสต์อินเดียที่เคยมาเวียดนาม ระหว่างศตวรรษที่ 17-18 กล่าวถึงชาวนวนว่าเป็นนักเดินเรือที่ดีที่สุดในภาคตะวันออกเฉียง

รายได้ของรัฐบาลได้มาจากเงินค่าราชการ ภาษีที่ดิน การเกณฑ์แรงงาน เครื่องราชบรรณาการและภาษีจากการค้ากับต่างประเทศ... ครอเฟิดกล่าววว่า "การค้ากับต่างประเทศของจักรวรรดิญวนคอบยกว่าของกรุงสยาม ญวนทำการค้ากับจีน ไทย และเมืองท่าของอังกฤษในช่องแคบมะละกา"¹

สังคม

ผู้สังเกตการณ์ที่ชำนาญซึ่งเคยไปเวียดนาม ในปี พ.ศ. 2363 ได้พบว่าญวนมีอารยธรรมที่เจริญเต็มที่แล้ว แม้จะอยู่ห่างไกลจากจีน แต่เลียนแบบชาวจีน และมีวัฒนธรรมสูงส่ง สามารถทอผ้าไหม ผลิตเครื่องลายครามตามแบบอย่างจีน เชี่ยวชาญในการผลิตสิ่งของควยโลหะโดยเฉพาะอย่างยิ่งเครื่องโลหะทองเหลือง ความสัมพันธ์ในครอบครัว

¹ Crawford, op. cit., p. 496, 510.

ก็เป็นแบบอย่างจีน คือ บิดาเป็นหัวหน้ามีอำนาจในครอบครัว ชุมชนในหมู่บ้านเป็นหน่วยที่สำคัญทางเศรษฐกิจและสังคม รวมมือกันในการใช้ที่ดินและการชลประทาน อย่างไรก็ตาม นักท่องเที่ยวสังเกตุว่าวัฒนธรรมจีนที่แผ่จากตั้งไกลลงมาทางใต้ค่อย ๆ เสื่อมอิทธิพลลง

ลักษณะทางสังคมของเวียตนามตามรายงาน พ.ศ. 2363 ว่า ดินแดนทางตอนใต้และทางแถบภูเขาถิ่นคาร ส่วนทางตอนเหนือและทางตอนกลางอุดมสมบูรณ์ การคมนาคมส่วนใหญ่อาศัยทางน้ำ การเกณฑ์แรงงานสำหรับใช้งานในคานพลเรือนและทหารเป็นหน้าที่ของชายอายุตั้งแต่ 16 - 60 ปี พลเมืองทางใต้ค่อนข้างยากจน อดิณี และขาดความสะดวก สักคมในเวียตนามแบ่งเป็น 3 ชั้นใหญ่ ๆ คือ พระมหากษัตริย์ ขนางข้าราชการและพลเมืองสามัญ ชั้นสูงและขุนนางในญวนเหมือนในเขมรและสยามที่ฐานะค่อย ๆ ลดลงตามชั่วอายุคน แต่ก็พยายามรักษาสถานะของตนไว้ด้วยการแสวงหาความโปรดปรานจากราชสำนัก ทั้งขุนนางฝ่ายทหารและพลเรือนรับราชการตามทุกหัวเมือง แต่ละหัวเมืองยังแบ่งเป็นส่วนย่อย ๆ อีก ทั้งหมดนี้มีขุนนางปกครอง

การปฏิรูปทางสังคมของราชวงศ์เหงียน คือกำจัดระบอบศักดินาสวามิภักดิ์ พระเจ้ายาลงตอบแทนพวกขุนนางโดยการใช้สิทธิพิเศษเก็บภาษีตามหมู่บ้าน และต่อมาใน พ.ศ. 2382 พระเจ้านิมางพระราชทานเงินและข้าวแทน ในขณะที่การปฏิรูปแบบนี้ทำให้การต่อสู้ชิงอำนาจลดลง แต่ไม่ได้ทำให้ความเคียดแค้นของรัฐบาลน้อยลง กล่าวคือ ระบอบศักดินาสวามิภักดิ์ ซึ่งเป็นการตัดทอนอำนาจขุนนางหมดไป แต่ระบอบศักดินาสวามิภักดิ์ในการคัดกรองผลประโยชน์จากชาวนายังคงอยู่ ญวนยังคงมีเจ้าของที่ดินที่ร่ำรวยและยังมีชาวนาที่ไม่มีที่ดินหรือมีอยู่น้อยในการเลี้ยงชีพ ปัญหาขั้นพื้นฐานในญวนคือ การที่พลเมืองเพิ่มขึ้นมากกว่าที่ดินที่ใช้ในการเพาะปลูก จักรพรรดิเองทรงทำทุกอย่างเพื่อมาตรฐานทางสังคม นายแพทย์ชาวอังกฤษผู้หนึ่งกล่าวว่า "เป็นเรื่องน่าเศร้าที่สังเกตเห็นประชาชนเป็นจำนวนมากทำงานที่ไม่เกิดผลให้แก่รัฐ"¹ ข้อความนี้ได้รับการยืนยันจาก แชงโย (Chaigneau)

¹ Joseph Buttinger, The Smaller Dragon: A Political History of Vietnam (New York: Frederick A. Praeger, 1958), pp. 279-83.

ข้าราชการของพระเจ้ายาลอง รวมทั้งพวกมิชชันนารี ซึ่งเขียนเกี่ยวกับความทุกข์ยากของชาวญวน งานสาธารณะ เช่น การสร้างป้อมค่ายต่าง ๆ ในสมัยของพระเจ้ายาลองและมินมานั้น ต้องอาศัยแรงงานจากพลเมืองเป็นจำนวนมาก ซึ่งทำให้ที่ดินเปล่าประโยชน์ไป แต่ที่ร้ายแรงยิ่งกว่านั้นสำหรับชาวญวนคือ ราชวงศ์เหงียนไม่สามารถปรับปรุงเศรษฐกิจให้เจริญก้าวหน้า ซึ่งจะเป็นวิถีทางต่อสู้ความทุกข์ยากของประชาชนและเพิ่มกำลังให้แก่ประเทศ เทคนิคที่ใช้ในการเพาะปลูกปี 2043 เป็นเช่นไร ในปี 2393 ก็ไม่มีอะไรเปลี่ยนแปลงเท่าใดนัก ชาวญวนเป็นจำนวนไม่น้อยที่เข้าใจว่าประเทศกำลังตกเป็นเหยื่อของตะวันตก และหนทางที่จะป้องกันได้ก็ด้วยการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและความเจริญก้าวหน้าทางเทคนิค

การต่างประเทศ

ในความสัมพันธ์กับต่างประเทศนั้น ญวนติดต่อกับจีนด้วยเรื่องค้าขายและส่งเครื่องราชบรรณาการไปถวายจักรพรรดิจีนด้วย ดังเช่นพระเจ้ายาลองหลังจากได้ปกครองประเทศอย่างสมบูรณ์แล้ว ทรงได้รับตราตั้งจากจักรพรรดิเกียเซง (Kia-king)¹ นอกจากจีนแล้วญวนมีความสัมพันธ์กับไทยทั้งในด้านการค้าขายและทางการเมือง ซึ่งเกิดจากการแผ่อำนาจมาทางตะวันตกคือ เขมรและลาวของญวน จึงเกิดขัดแย้งกับไทยจนเกิดยุทธสงครามขึ้น ซึ่งจะไดกลาวละเอียดต่อไป

เกี่ยวกับความสัมพันธ์กับประเทศตะวันตกนั้น พระเจ้ายาลองปฐมกษัตริย์แห่งราชวงศ์เหงียน ทรงประนีประนอมกับพวกมิชชันนารีคาทอลิก ทรงอนุญาตให้ดำเนินการได้ พวกสเปนส่วนใหญ่อยู่ในตังเกี๋ย ฝรั่งเศสอยู่ในอันนัมและโคชินไชนา ในระยะ พ.ศ. 2363 นั้นมีชาวคริสเตียนในตังเกี๋ยประมาณ 300,000 คน และ 60,000 คน ในโคชินไชนา²

¹ D.G.E. Hall, A History of South-East Asia (London: St. Martin's Press, 1955), p. 371.

² Michel Du'c Chaigneau, Souvenirs de Hué (1941), pp. 196-9.

พระเจ้ายาลองในส่วนพระองค์นั้นไม่ได้ทรงนิยมศาสนาคริสต์เลย แต่เพื่อเหตุผลทางการเมือง จึงยอมประนีประนอมตราบเท่าที่ต้องการความร่วมมือจากฝรั่งเศส และนอกเหนือจากนั้นทรงรำลึกถึงความดีของมิตรผู้ยิ่งใหญ่ของพระองค์ คือ เบอแอน ที่ได้ช่วยเหลือพระองค์ในคราวกบฏไคเซิน ท่าทีของพระองค์ที่มีต่อตะวันตกนั้นธรรมดาไม่มีอะไรพิเศษ ทรงพยายามเป็นมิตรกับทุก ๆ ประเทศ โดยไม่ให้ความสนิทสนมแก่ชาติใดเป็นพิเศษ แต่พระเจ้ามินมาง พระราชโอรสซึ่งสืบราชสมบัติต่อจากพระองค์นั้นนโยบายต่างประเทศไปในทางตรงกันข้าม ส่วนหนึ่งอาจเนื่องมาจากความยึดมั่นในขนบธรรมเนียมประเพณีแบบลัทธิขงจื้อ และอีกส่วนหนึ่งอาจจะมาจากไม่เชื่อในความบีบบังคับทางการเมืองของชาวต่างประเทศ โดยเฉพาะอย่างยิ่งอังกฤษและฝรั่งเศส พระองค์จึงไม่โปรดเพื่อนขุนนางชาวฝรั่งเศสของพระราชบิดา รวมทั้งพวกมิชชันนารีคาทอลิก และพวกที่นับถือศาสนาอื่นด้วย และเครื่องหมายที่แสดงถึงความยึดมั่นในลัทธิประเพณีดั้งเดิม คือพระองค์ทรงจัดเครื่องราชบรรณาการไปยังปักกิ่ง

พระเจ้ามินมางทรงพอพระราชหฤทัยที่จะทำการค้ากับฝรั่งเศสต่อไป แต่ไม่ต้องการที่จะตกลงทำสัญญากับประเทศซึ่งอยู่ทางไกลกัน เช่นฝรั่งเศส ทรงปฏิเสธที่จะรับฐานะของแรมโบ้ในฐานะกงสุลฝรั่งเศส พระองค์ทรงระแวงว่าถ้ายอมรับมหาอำนาจยุโรปชาติหนึ่งชาติใด ชาติอื่น ๆ ก็จะมาเรียกร้องสิทธิอย่างเดียวกัน คณะทูตอังกฤษจากอินเดียได้รับการปฏิเสธเช่นกัน สำหรับฝรั่งเศสยังไม่มีปัญหาใด ๆ ในระยะหลายปีตราบเท่าที่ความมั่นคงปลอดภัยยังมีอยู่

อังกฤษที่อินเดียส่ง จอห์น ครอบเฟ็ค ไปญวนใน พ.ศ. 2364 เพื่อส่งเสริมสัมพันธไมตรีกับเจ้าผู้ครองคนใหม่ประการหนึ่ง อีกประการหนึ่งเพื่อคุลาคลาเกี่ยวกับการดำเนินกิจการของฝรั่งเศสในญวนด้วย คณะทูตได้รับการต้อนรับอย่างดีทั้งที่ไซงอนและกรุงเว้ อังกฤษได้รับอนุญาตให้ทำการค้าขายได้ที่ท่า 3 เมือง คือ ไซงอน ตูราน และไฟโฟ (Faifo) ส่วนเว้และฮานอยเป็นเมืองท่าที่มีข้อจำกัดบางอย่าง อย่างไรก็ตามจักรพรรดิมินมางไม่ยอมให้ครอบเฟ็คเข้าเฝ้า เพราะทรงถือว่าเขามีฐานะเป็นเพียงผู้แทนจากบริษัทเท่านั้น ทั้งยังทรงปฏิเสธรับของขวัญจากคณะทูตด้วย ครอบเฟ็คก็เช่นกันไม่ยอมรับของพระ-

ราชทาน ดังนั้น ความสัมพันธ์ในตอนปลายจึงไม่ค่อยราบรื่นนัก

นโยบายเกี่ยวกับต่างประเทศของมินมางแค่มาก พระองค์คงเผชิญกับภัยอันตรายซึ่งเกิดจากนโยบายของพระองค์เองที่มีต่อพวกมิชชันนารี และชาวญวนที่นับถือศาสนาคริสต์นี้ ประกาศฉบับแรก ๆ ของพระองค์ยังไม่รุนแรงและไม่มีการใช้กำลัง แต่หลังจากที่ทรงจับได้ว่า พวกคริสเตียนไปเข้ากับพวกกบฏทางภาคใต้ จึงเริ่มใช้นโยบายรุนแรง คือ ประหารชีวิตพวกนี้ และสังขมิชชันนารีทุกคน ในระยะ พ.ศ. 2376-2383 มิชชันนารีชาวฝรั่งเศส 7 คน และชาวสเปน 3 คน เสียชีวิต เหตุการณ์ได้ผันแปรไปเมื่อพวกมิชชันนารีเรียกร้องขอความช่วยเหลือจากรัฐบาลของตน และสมาคมมิชชันนารีต่างประเทศของฝรั่งเศสก็เริ่มสนใจในนโยบายที่ใช้กำลัง เมื่อพวกมิชชันนารีเริ่มตนจะปรับปรุงความสัมพันธ์ระหว่างญวนกับตะวันตก พวกสมาชิกสมาคมมิชชันนารีต่างประเทศของฝรั่งเศสและนักการเมืองที่เป็นคริสเตียน บางคนคัดค้านใจว่าการแทรกแซงทางทหาร เท่านั้นที่จะช่วยพวกมิชชันนารีได้ บัตติงเกอร์ ได้แสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับนโยบายของมินมางว่า

... ความผิดพลาดอันยิ่งใหญ่ของมินมาง ไม่ได้อยู่ที่ว่าพระองค์ทรงยกเลิกนโยบายที่เรียกกันว่านิคมตะวันตกของพระราชบิดาเสีย แต่ความผิดพลาดของพระองค์อยู่ที่การไม่ทรงยอมรับว่าหลัง พ.ศ. 2363 แล้ว การต่อต้านชาวตะวันตกด้วยการใช้นโยบายไม่ยุ่งเกี่ยวนั้นล้าสมัย ที่จริงไม่ว่าจะเป็นในโลกสมัยใหม่ที่มีการเกี่ยวข้องกับระหว่างประเทศ และในสมัยเดิมที่ยังไม่แน่ใจว่าชาวตะวันตกจะนำภัยอันใดมาสู่เอเชียก็ดี นโยบายที่ญวนปฏิบัติอยู่ยุโรปโดยมูฐานแล้วมิได้เปลี่ยนแปลงไปเลย...¹

¹ Buttinger, เรื่องเดิม, หน้า 274, อ้างถึงในธิดาจาตุประยูร, "บทบาทของไทยเกี่ยวกับเขมรในรัชกาลที่ 3 และรัชกาลที่ 4" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท มหาวิทยาลัยศิลปากร วิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2510), หน้า 79.

นโยบายไม่เกี่ยวข้องกับตะวันตกนำเวียดนามไปสู่ความลำบากใจ ซึ่งไม่มีจักร-
พรรค์องค์ใดแห่งราชวงศ์เหงียนสามารถแก้ไขให้หลุดพ้นได้ ยิ่งพระองค์ทรงหวาดกลัวมาก
ขึ้นเท่าไร ก็ยิ่งสร้างกำแพงป้อมปราการออกจากตะวันตกสูงขึ้นเท่านั้น แต่ก็ไม่มีการจะสูง
พอที่จะพ้นจากอิทธิพลของชาวตะวันตก นโยบายที่ต่อต้านชาวตะวันตกภายใต้ราชวงศ์เหงียนนี้
ถือได้ว่าเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้ ^{ที่ใญ่} เป็นอาณานิคม และสูญเสียเอกราชทางการเมืองไป

ตั้งแต่ขึ้นครองราชย์ใน พ.ศ. 2363 พระเจ้ามินม่างทรงทำงานหนักที่จะ ^{เพื่อ} ปลุกตัว
จากตะวันตกอย่างเด็ดขาด และใน พ.ศ. 2375 พระองค์ก็บรรลุจุดประสงค์ดังกล่า
วพวกที่เหลืออยู่ในญวนคือพวกมิชชันนารี พระองค์เกลียดและประนามพวกตะวันตก แทรง
รักประชาชน และทำงานเพื่อเขาเหล่านั้นเท่า ๆ กับที่ทรงต่อสู้กับศัตรูของพระองค์ อย่าง
ไรก็ตาม วิธีการปรับปรุงทางเศรษฐกิจไม่คอยใครสนใจเกี่ยวกับสมัยพระเจ้ายาลอง
พระเจ้ามินม่างสิ้นพระชนม์ใน พ.ศ. 2384 กษัตริย์ที่ครองราชสมบัติต่อมาจนถึงระยะเวลา
ที่ญวนตกอยู่ใต้อำนาจของฝรั่งเศส คือ ธิเยวตรี (Thieu Tri) และตูอึก (Tu Duc)
ไม่สามารถที่จะพ้นจากสถานการณ์คับขันเกี่ยวกับนโยบายเล็กเกี่ยวกับตะวันตก ซึ่งมาถึง
หลังจาก พ.ศ. 2383 ยิ่งพวกฝรั่งเศสพยายามมีอิทธิพลมากขึ้น—และมีกำลังทางทหารเพิ่ม
มากขึ้นเพียงใด ทั้งสองพระองค์ก็ทรงเชื่อมั่นว่าการแยกตัวจากตะวันตกเป็นหนทางเดียว
เท่านั้นที่จะรักษาอิสรภาพทางการเมืองไว้ได้ แต่กำแพงที่ทรงสร้างขึ้นระหว่าง พ.ศ. 2383
ถึง 2401 ก็พังทลายลงด้วยอาวูชป็น

การที่ขุนนางปฏิเสธรายไม่ยอมเปลี่ยนแปลง ^{สภาพ} ทางสังคมและความก้าวหน้าทางเทคนิคซึ่ง
นอกเหนือไปจากการแยกตัวออกจากตะวันตกนั้น เป็นเหตุผลที่แสดงให้เห็นว่าทำไมชาวญวน
จึงหมกมุ่นทางและกำลังใจที่จะต่อต้านการรุกรานในการแสวงหาอาณานิคมของพวกตะวันตก
ซึ่งเตรียมพร้อมที่จะโจมตีอยู่ทุกขณะ

ฝรั่งเศสเริ่มติดต่อกับญวนแบ่งได้เป็นระยะ ๆ คือระยะแรกตั้งแต่ พ.ศ. 2360-
2374 เริ่มด้วยการพยายามขอสิทธิพิเศษในทางการค้า และพยายามชักนำให้รัฐบาลที่กรุง-
เว้เข้าไปมีความสัมพันธ์ทางการเมืองอย่างใกล้ชิดกับปารีส แต่ความพยายามนี้ไม่เป็นผล
สำเร็จ พระเจ้ายาลองทรงหลีกเลี่ยงอย่างละมุนละม่อม แต่พระเจ้ามินม่างต่อต้านอย่าง

รุนแรง แมแต Chaigneau และ Vannier พระสหายของพระราชบิดาก็ไปจากญวน เมื่อ พ.ศ. 2367 ความพยายามของคณะทูตฝรั่งเศสอีก 3 ครั้ง ก็ประสบความล้มเหลวเช่นกัน ไคแก บูแกววิลล์ (Bougainville) ใน พ.ศ. 2368 เคการิอู (Kergariou) ใน พ.ศ. 2370 และนายพลลาปลาซ (Laplace) ใน พ.ศ. 2374 ฝรั่งเศสจึงละทิ้งความพยายามที่จะติดต่อกับญวนในทางการทูตอย่างสันติวิธี ระยะต่อมาฝรั่งเศสไม่คอยสนใจในญวนนัก เพราะฝรั่งเศสสนใจแต่จะสร้างเสริมฐานะของตนในยุโรปมากกว่าในเอเชีย แต่หลังจากที่เกิดสงครามจีน อังกฤษยึดฮ่องกงได้ ชาวตะวันตกเริ่มบุกใหม่ทางการขยายดินแดน กิโซต์ (Guizot) รัฐมนตรีต่างประเทศฝรั่งเศสขณะนั้นเห็นความจำเป็นในการที่ฝรั่งเศสจะต้องมีบทบาทในทางเอเชียบ้าง แต่ภายหลังจากที่ฝรั่งเศสต้องปะทะกับอังกฤษเพื่อแย่งกันเป็นเจ้าของเกาะตาสิตี กิโซต์ตัดสินใจหลีกเลี่ยงเรื่องขัดแย้งนี้และไปสนับสนุนแผนการที่จะสร้างอิทธิพลของฝรั่งเศสในอินโดจีน แต่เนื่องจากขอเรียกร้องของพอลคาชาวฝรั่งเศสที่รู้สึกเสียศักดิ์ศรีเกียรติภูมิ เมื่อทองแวะสิงคโปร์ มาเกาะฮองกง ในเวลาช้ายแทนที่จะเป็นดินแดนที่ฝรั่งเศสมีอำนาจ ประกอบกับนโยบายต่อต้านพวกคริสเตียนของจักรพรรดิ - ญวนในการประหารชีวิตพวกมิชชันนารีผู้รักศาสนาให้ฝรั่งเศสเขาแทรกแซง กิโซต์ส่งเรือมาทางตะวันออก ใน พ.ศ. 2386 ซึ่งตรงกับสมัยพระเจ้าเวียตนามเหี้ยววี่ และเป็นระยะตอนปลายแห่งสงครามระหว่างไทยกับญวนสมัยรัชกาลที่ 3 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ด้วย

หัวหน้าคณะทูตฝรั่งเศสที่มาทางตะวันออกครั้งนั้น คือลาเกรอเน่ (Lagrené) ลาเกรอเน่ได้รับการขอร้องโดยตรงจากมิชชันนารีฝรั่งเศสในตั้งเกีย ให้เขาแทรกแซงโดยให้ความเห็นว่าเพียงแต่การแสดงกำลังทางเรือของฝรั่งเศสที่ตูราน (Tourane) หรือทางฝั่งตั้งเกียเท่านั้นจะสามารถกระตุกให้ราชวงศ์เล ซึ่งเป็นมิตรกับพวกมิชชันนารีแข็งข้อกับราชสำนักเว้ได้ หลังจากนั้นเรือรบฝรั่งเศสมาyingตูรานหลายครั้ง เช่น พ.ศ. 2386 ฟาแวงเลเวค (Favin Léveque) ผู้บังคับการเรือ เอโรอีน (L'Héroïne) มาเพื่อขอร้องให้รัฐบาลญวนปล่อยพวกบาทหลวงที่จับขังไว้ ซึ่งครั้งแรกขุนนางญวนทำเฉยเสีย แต่ภายหลังถูกขู่ว่าจะยอมปล่อยบาทหลวงไป ใน พ.ศ. 2384

นายพลเรือโท เซซิลล์ (Cécille) แม่ทัพเรือฝรั่งเศสในภาคทะเลจีน ไค้นำเรือรบมา
 ชูใหญ่วนปลดปล่อยท่านสังฆราชเลอเฟบร (Lefèbre) ซึ่งถูกจับที่เมืองวิญดองไค และใน
 พ.ศ. 2390 นายนาวาเอกลาปีเออร์ (Lapierre) โคสงเรือลาวิกตอรีเออส์ (La
 Victorieuse) และกลัวร์ (Gloire) ^{ผู้บังคับการ} ก็ค้นมีนามว่า ริโกลต์ เคอ เรอญยี่ (Rigault
 de Genouilly) นำหนังสือร้องคัดค้านจากรัฐบาลฝรั่งเศสมาถึงรัฐบาลญวน ขอให้รัฐบาล
 ญวนให้เสรีภาพในการประกอบพิธีศาสนาคริสต์ แต่ขุนนางญวนที่เมืองตูรานไม่ยอมรับหนังสือ
 สืออยู่นาน เหตุการณ์ครั้งนั้นรุนแรงถึงกับรบกันโดยฝรั่งเศสทำลายกองเรือและป้อมที่ตูราน
 เรียวตรีต้องยอมจ่ายค่าทำขวัญในกรณีที่มีชาวยุโรปคนหนึ่งถูกฆ่าในราชอาณาจักรของพระ
 องค์ หลังจากนั้นไม่นานพระองค์ก็สวรรคต โอรสที่ปกครองประเทศต่อมาคือ พระเจ้า
 คีอติ๊ก ซึ่งเป็นกษัตริย์องค์สุดท้ายก่อนที่จะตกเป็นอาณานิคมของฝรั่งเศส.

เขมรในสมัยสมเด็จพระอภัยราชา-สมเด็จพระนริศรัถยาราม

การปกครอง

เขมรหรือกัมพูชามีอำนาจมากและมีอาณาเขตกว้างขวางในสมัยโบราณ แต่อำนาจ
 ลดลงเป็นลำดับจนเมื่อไทยมาตั้งเป็นใหญ่ในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ขยายอาณาเขตรุกแดนกัมพู-
 ชาลงไปจากทางข้างเหนือ เมื่อไทยโจมตีและยึดนครธมระหว่าง พ.ศ. 1973-1974 นั้น
 ปรากฏว่าอาณาจักรขอมมีอาณาเขตลงมาอยู่ทางคั่นคอนสามเหลี่ยม ไคทะเลสาบเขมร ¹

เขมรหรือกัมพูชาน้อยู่ระหว่างประเทศไทยและญวน เป็นประเทศที่มีประวัติน่าสนใจ
 ประเทศหนึ่งในภาคพื้นแหลมทองหรืออินโดจีน ตั้งอยู่บนส่วนที่เรียกว่าที่ราบลุ่มตอนล่างของ
 แม่น้ำโขง ทางตะวันออกเฉียงเหนือติดกับลาว ทางตะวันออกเฉียงใต้ติดกับญวน ทาง
 ตะวันตกเฉียงใต้ติดกับลาวไทย ทางตะวันตกและทางเหนือติดกับไทย ลักษณะภูมิประเทศ

¹ สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช, เหตุการณ์ที่เกี่ยวข้องกับเมืองญวนและ
 เมืองเขมรในรัชกาลที่ 2 (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพคุณหญิงอภัยสงคราม (รับภา
 ไชยศิริ) ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม วันที่ 15 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2494), หน้า 1.

ทางเหนือและตะวันตกเฉียงเหนือของประเทศเป็นเขา ซึ่งต่อเนื่องกับที่ราบสูงตอนกลางของเอเชีย ทอดแนวจากเหนือมาใต้ตลอดสู่ที่ราบลุ่มแม่น้ำต่าง ๆ ได้แก่ อิรวดี สาละวิน แม่น้ำเจ้าพระยาและแม่น้ำโขง ซึ่งเป็นแม่น้ำสำคัญของเขมร ฉะนั้น ตอนกลางของประเทศจึงเป็นที่ราบลุ่มแม่น้ำโขง และที่ราบโดยรอบบริเวณทะเลสาบ ซึ่งเป็นที่ราบอันเกิดจากการตกตะกอนของแม่น้ำและลำธาร (Alluvial Plain) ส่วนทางตอนเหนือซึ่งเป็นเขานั้นได้แก่เขาพนมดงรัก กั้นเขตแดนระหว่างไทยและเขมร ทิวเขานี้เป็นส่วนหนึ่งของที่ราบสูงโคราช เพราะมีลักษณะคด ๆ ลาดลงที่ลดน้อยลงสู่ตอนเหนือลำแม่น้ำมูล ส่วนทางตอนเขมรเป็นหน้าผาชัน บางแห่งชันราว $75^{\circ} - 90^{\circ}$ บนยอดมีโบราณสถานที่สำคัญอยู่แห่งหนึ่งคือ ปราสาทหินพระวิหาร ส่วนทางตะวันตกเฉียงเหนือได้แก่เขาบรรทัดซึ่งกั้นระหว่างจังหวัดตราดของไทยกับเมืองพระตะบองและโพธิสวัตของเขมร ต่อจากทิวเขาบรรทัดลงไปตามชายฝั่งทะเลด้านตะวันตกเฉียงใต้ได้แก่ทิวเขากระวาน อยู่ใกล้ฝั่งทะเลจนทำให้ชายฝั่งแคบและชัน มีโขดหินมากมาย

เขมรในสมัยสมเด็จพระอภัยราชานั้นจัดเป็นเมืองประเทศราชของไทย แคร่รัฐบาลไทยไม่ไต่ถึงเกี่ยวกับการปกครองภายในของเขมร นอกจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่หนึ่งทรงแต่งตั้งให้ไปครองกัมพูชาในฐานะกษัตริย์เขมร และส่งเครื่องราชบรรณาการมาถวายตามที่กำหนดเท่านั้น กิจการภายในรัฐเป็นหน้าที่ของเจ้าผู้ครอง กษัตริย์เขมร ทรงปกครองประเทศแบบสมบูรณาญาสิทธิราช ทรงเป็นสัญลักษณ์แห่งความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของชาติไว้ ทรงเป็นศูนย์กลางของราชอาณาจักร เป็นสมมติเทพราชที่เสด็จมาจากสวรรค์ มีอำนาจสิทธิ์ขาดและเป็นเจ้าชีวิตของประชาชน อย่างไรก็ตามอำนาจของพระองค์ทรงมีจำกัด ทรงแบ่งการบริหารอาณาจักรไว้กับพระบรมวงศานุวงศ์สองสามพระองค์ไว้รับผิดชอบเขตแดนในปกครองด้วย กล่าวคือ มหาอุปโยราช คืออดีตกษัตริย์ซึ่งทรงสละราชสมบัติ เช่น สมเด็จพระนารายณ์ราชา (นักองตน) ลดยศเป็นพระมหาอุปโยราช และยกตำแหน่งเจ้ากรุงกัมพูชาให้นักองโนนเป็นแทน หรือจะเป็นพระอนุชาก็ได้ มหาอุปโยราชนี้มีฐานันดรสูงรองจากกษัตริย์ มหาอุปราชเป็นตำแหน่งที่เข้าใจกันว่าเป็นตำแหน่งรัชทายาท ตำแหน่งนี้ได้แก่พระอนุชา หรือพระราชโอรสองค์ใดองค์หนึ่ง อีกตำแหน่งหนึ่งคือพระราชชนนี-

พันปีหลวง ตำแหน่งต่าง ๆ เหล่านี้มีขุนนางและข้าราชการประจำตำแหน่ง ¹

สำหรับกษัตริย์เขมร ในการบริหารประเทศมีขุนนางช่วยราชการ 5 ตำแหน่ง คือ ฟ้าทะละหะ หรืออรรคมหาเสนา (เป็นตำแหน่งคล้ายนายกรัชมন্ত্রী) เทียบได้กับอรรคมหาเสนาบดีของไทย ต่างกันที่เขมรไม่ได้แบ่งเป็นฝ่ายมหาดไทยและฝ่ายกลาโหม อรรคมหาเสนาเป็นประธานของคณะ ซึ่งมีหน้าที่ปกครองท้องถิ่นที่กำหนดไว้ 2 เมือง ของพระยาเคโชเจ้าเมืองกะพงสวายหนึ่ง พระยาเพชรเคโชเจ้าเมืองเชิงไพรหนึ่ง ตำแหน่งรองจากอรรคมหาเสนาคือจตุสดมภ์ทั้ง 4 พระยายมราช เทียบได้กับเสนาบดีกรมเวียงหรือนครบาลของไทย วาราชการในเมือง เป็นทั้งเสนาบดียุติธรรม ตำรวจ ดูแลเรือนจำ ตลอดจนปกครองท้องถิ่น 5 เมือง ของพระยาพิณโลกเจ้าเมืองเชิงกระชุม พระยาอุไทยธิราชเจ้าเมืองสำโรงทอง พระยาเสนาสุจิตเจ้าเมืองกำปอด พระยาโยธาธิบดีเจ้าเมืองบันทายมาศ พระยาธิเบศร์สงครามเจ้าเมืองกะพงโสม กรมนี้มีพระยานครบาลเป็นปลัด พระยายศเกียรติเป็นเสมียนตรา พระยาวัจ เทียบเท่ากับเสนาบดีกรมวัง และเสนาบดีกรมพระคลังของไทย มีหน้าที่เกี่ยวกับพระราชวัง พิจารณาคดีในราชสำนัก รับผิดชอบและเก็บรักษาพระราชทรัพย์ ดูแลเศรษฐกิจตลอดจนปกครองท้องถิ่น 4 เมือง ของพระยาสุวรรณโลกเจ้าเมืองโพธิสัตว พระยาแสนสงครามเจ้าเมืองศรีสุนทร พระยาแสนเสนาเจ้าเมืองละแวก พระยายศไชยเจ้าเมืองขลุ้ง กรมนี้มีพระยาศรีทิพเนตรเป็นปลัดขวา พระยาเนตรอุไทยเป็นปลัดซ้าย และพระเทพเสนาเป็นเสมียนตรา พระยากลาโหม เทียบได้กับสมุหพระกลาโหมและเสนาบดีกรมพระคลังของไทย เพราะมีหน้าที่บังคับบัญชากองทัพเรือ วาราชการข้างกรมท่า คอยปราบปรามผู้กระทำผิดตามทะเลสาบ แม่น้ำและทางน้ำอื่น ๆ ตลอดจนปกครองท้องถิ่น 4 เมืองของพระยาราชุนเจ้าเมืองตะโปงชะมู พระยาธรรมมาเจ้าเมืองสมบูรณ พระยาราชามาตรีเจ้าเมืองพนมเปญ พระยานราธิบดีเจ้าเมืองไพรแวง กรมนี้มีพระยาเทพประสุนเป็นปลัด พระภักคินุชิตที่เสมียนตรา พระยาจักรี เทียบได้กับสมุหนายกของไทย วาราชการข้างมหาดไทยและกรมช่าง ทำทะเบียนไพร่พลสำหรับประเทศจัดสัตว์พาหนะต่าง ๆ และปกครองท้องถิ่น 5 เมืองของพระยาธรรมมาเคโชเจ้าเมืองบาพนม พระยาแสนทองฟ้าเจ้าเมืองโลกสะ พระยาราชไชเจ้า-

¹ Osborne, op. cit., p. 6.

เมืองสทิงแตรง พระยาลือจักรีเจ้าเมืองดำควน และพระยามโนสงครามเจ้าเมืองสวาย-
ภาคเพด กรมนี้มีพระยาราชนิกุลเป็นปลัด พระยาภักดีที่เดิมบนตรา¹

นอกจากนี้ยังมีกรมย่อยรองลงไปอีก คือพระยามนตรี พระยามหาเทพ เป็นเรือน
ทูลฉลอง พระยามหาเสนา พระยาราชนิกุล เจ้ากรมซ้ายขวาว่าที่อาสา 6 เหล่า
ทหารหลวง พระยาวงษาธรรมเพ็ญรักษาหอไตร พระยาพระเสด็จเจ้ากรมสังฆการี พระ
ยาสุภาธิบดี พระยามนตรีสุคราฐ เจ้ากรมลูกขุนศาลา พระยาโกษาธิบดี พระยาพระคลัง
เจ้ากรมคลังเงิน พระยาบวรนายก พระยาราชนายก เจ้ากรมคลังเสื่อน้ำ พระยาภิมุข-
มนตรี พระยาศรีอรรคราช เจ้ากรมคลังวิเศษ พระยาพหลเทพสงครามธิบดี พระยาพหล-
เทพเกษตรานิก เป็นที่พระยาพหลเทพ กรมนาเทียบได้กับเสนาบดีกรมนาของไทย พระยา
มหาธิบดี พระยาศรีสุคนธ์ เจ้ากรมราชยานเครื่องสูง พระยาวงษาธิบดี พระยาศรี-
ธิเบศร์ราชา เป็นที่ปลัด พระยาราชาภิแพทย พระยาแพทยา เจ้ากรมหมอยา หมอนวด
พระยาอุเทน พระยาคุณุชนทรนายก เจ้ากรมช่างโรงใน พระยาศรีพิพัฒน์ พระยาสมบัติ-
บาล เป็นที่พระยาศรีวิโรจนายตรา พระยาคุณุชฌิมบดี พระยาคุณุชคเสนา เจ้ากรมมา
โรงใน พระยาบำเรอภักดิ์ พระยารักษ์มนเทียรเจ้ากรมชาวที่ พระยาราชาเศรษฐี
พระยามโนเศรษฐีเจ้ากรมลูกคา พระเพชรสงครามเจ้ากรมคินประสิวคำ คินประสิวชาว
พระยาโยธาเจ้ากรมปืนใหญ่ พระเสนาธิบดี เจ้ากรมปืนคาบศิลา คาบชุก พระยามนตรี
เสนาหา นายหน้าไม้ พระเคโชไชย นายหอ พระราชาธิบดีเจ้ากรมอาสาจาม พระยา
ไชยาธิราชเจ้ากรมคลังเหล็ก พระโชติคเจ้ากรมตีตราเงิน พระสุพรรณทิพราชเจ้ากรม
ช่างทอง ช่างเงิน พระอินทรเสนา เป็นนายชาววัดหน้าพระเสนาหานายก เจ้ากรม
คลังชด้น้ำ พระรักษาไชยยานนายอากรณ์น้ำไชยยาน พระรัตนเสนา พระรัตนาธิบดี เจ้า
กรมโคระแตะ พระเทศเสนาหา พระเสนาอินโต เจ้ากรมโยงเรือที่นั่ง พระราชมน-
เทียรเจ้ากรมช่างเขียน พระพิจิตรนาวา พระสำเร็จนาวา เจ้ากรมช่างเรือที่นั่ง พระ
อินทรวชิไชย เจ้ากรมอากรปลาแห้ง พระสุรเดช พระเสนาราชคุณุชนทร พระอินชาราช
กรมช่างโรงนอก พระเสนาหาอันชิต พระภักดีเสนาหา นายสลาหลวงพื้น พระปัญญาธิบดี
พระอาดักษณเจ้ากรมอาดักษณ

¹ Jean Moura, *Le Royaume du Cambodge Tome I* (Paris: Ernest
Leroux, 1883), p. 253; ประชุมพงศาวดารภาคที่ 1, *พงศาวดารเขมร* (แก้ว หน้า, 2506),
หน้า 233 - 8.

สำหรับมหาอุปราช เป็นที่วังหน้า มีขุนนางตำแหน่งที่สมเด็จพระยาเป็นผู้ใหญ่อย่างฟ้าทะละหะคนหนึ่ง ปกครองดูแลเมืองของพระยามนตรีเสนาหาเจ้าเมืองกระพง เลี่ยมจตุสดมภ์ทั้ง 4 คือ พระยาวงษาอรรคราชเป็นที่ยมราช มีเมืองขึ้นคือ พระยาวงษาอันชิตเจ้าเมืองมาตี พระยาธรรมราชธิปัตย์ที่พระคลัง มีเมืองขึ้นคือ พระเสนาธิปัตย์เจ้าเมืองบริบูรณ์ พระยาพิบูลราชวาทีกลาโหม มีเมืองขึ้นคือ พระยาราชนเสนาหาเจ้าเมืองสมบุก พระยาราชนเสนาหาที่จักรี มีเมืองขึ้นคือพระยามนตรีเสนาหาเจ้าเมืองไทรกะตี นอกจากนี้มีพระยาธรรมาธิราชเป็นเรือนหลวงทูลฉลอง พระยาธรรมอุไทยเจ้ากรมสังฆการี พระยาสุภามนตรี พระยาราชธรรมาธิราช เจ้ากรมลูกขุนศาลา พระยาธรรมาธิปัตย์เจ้ากรมคลังเงิน พระยาภักดีนายก เจ้ากรมคลังเสื่อผ้า พระยาธรรมาธิราช เจ้ากรมคลังพิเศษ พระยาราชนอินทรสุริยกรมอภิรม พระยาศรีสุริยวงศ์เป็นที่พระพหลเทพ พระยาราชนธิเบศร์เป็นที่สัสดีพระยามนตรีเสนาหาเป็นกรมมา พระยาคุณุชนทรธิปัตย์เป็นกรมช่างโรง พระยาเสนาหาพิพัฒน์เป็นชาวตี พระเทพสมุหเป็นนายโกระตะ พระเทพรจนาเป็นนายช่างเขียน พระสำเร็จธิปัตย์เป็นนายช่างเรือพระที่นั่ง พระเทพอันษาเป็นนายอากรผูกปลุกจัน พระอันษาอุเทน พระคุณุชนทรเป็นกรมช่างโรงนอก พระมนตรีสงครามเป็นนายปิ่นคาบศิลา คาบชุก พระราชาเสนาหาเป็นกรมอาสาจาม

ส่วนขุนนางในทำเนียบพระมหาอุปราชวังหลัง พระเขตเป็นผู้ใหญ่อย่างฟ้าทะละหะ มีเมืองขึ้นคือ พระยาเสนาสงครามเจ้าเมืองโฉลง จตุสดมภ์ทั้ง 4 พระยาเอกราชเป็นที่ยมราช ดูแลเมืองของพระยาแสนธิปัตย์เจ้าเมืองสลาพะเวียน พระยาศรีเทพวังเป็นที่พระยาวัง ดูแลเมืองของพระยาชำนะสงครามเจ้าเมืองตะคร้อ พระยาบุเทศเป็นที่กลาโหม ดูแลเมืองของพระยามนตรีเสนาหาเจ้าเมืองอมร พระยานรินทรราชธิปัตย์เป็นที่จักรี ดูแลเมืองของพระยาเสนาสงครามเจ้าเมืองตรอง นอกจากนี้พระยาราชนมนตรีปลัดหลวงทูลฉลอง พระยาธรรมปุระเป็นที่สังฆการี พระยาสุภามนตรี พระยาราชนสุภา เป็นเจ้ากรมศาลา พระยาเทพสมบัตย์เป็นเจ้ากรมคลังเงิน พระยาบรรณนายกเจ้ากรมคลังผ้า พระยาเกษตราธิปัตย์เป็นพหลเทพ พระยาสิทธิพนนตรีเป็นวิเศษ พระเสนาหาธิราชเจ้ากรมราชยานเครื่องสูง พระยาศรีสิทธิพรราชาเป็นที่สัสดี พระยาการมาธิปัตย์ กรมมาโรง พระยาคุณุชนทรเสนา

กรมช่างโรง พระเสนาสงครามเป็นนายป็นคาบชุกคาบศิลา พระยาเสนาราชสงคราม
เป็นนายหนาไม้ขนุ พระคุณทรุทศกรรฐ์ พระยาตรีทศกรรฐ์เป็นกรมช่างโรงนอก

ส่วนพระราชชนนีพันปีหลวง มีขุนนางประจำตำแหน่ง คือพระยาวงษาอรรคราช
เป็นที่พระยาวัง พระยาราชบวรราชเป็นที่พระยากลาโหม พระยาวงษาธิราชเจ้ากรม
คลังเสื่อผ้า พระยามนตรีนายกเจ้ากรมคลังวิเศษ พระยามนตรีสงคราม พระยาสุริโย-
ไทย พระยามหาธิราช พระยามนตรีอินทิต เป็นกรมล้อมวัง พระยาเทพนายกเป็นที่
พหลเทพ พระยาทุริยปัญญาเจ้ากรมสังฆการี พระยาสุภานุสรราชเจ้ากรมศาลา

ที่กล่าวมานี้เป็นแต่ทางทฤษฎีของรัฐบาล แต่ในทางปฏิบัติแล้วมิได้เป็นเช่นนี้เสมอ
ไป ตำแหน่งมหาอุปโยราช โดยมากเป็นพระอนุชาของพระเจ้าแผ่นดิน และการแต่งตั้งก็
เป็นสิทธิของพระองค์ แต่ต่อมาพระมหากษัตริย์ไทยในฐานะเจ้าอิราชของเขมร เป็นผู้ทรง
แต่งตั้งแทน เช่น พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงตั้งนักร้องสงวนเป็นพระมหา
อุปโยราช นักร้องค่อมเป็นพระมหาอุปราช พระบรมวงศานุวงศ์ของเจ้านายเขมรอีกคำ
หนึ่งคือ พระแก้วฟ้า ซึ่งเจ้ากรุงกัมพูชาแต่งตั้งพระราชโอรสองค์ที่ทรงโปรดปราน แต่ไม่
ได้หมายความว่า เป็นตำแหน่งรัชทายาท ตำแหน่งเจ้านายเหล่านี้ไม่ได้สืบมรดกกันอย่าง
ถาวร เช่นเดียวกับประเทศไทยฐานะของเจ้านายในราชสำนักจะหมดชั่วอายุ 5 คน

การปกครองหัวเมืองหรือส่วนภูมิภาคแบ่งให้ขุนนางประจำตำแหน่งของกษัตริย์
มหาอุปโยราชและมหาอุปราช ดูแลดังกล่าวดูแลข้างตน โดยที่ภายในแต่ละจังหวัดมีเจ้า
เมืองปกครอง และฐานะของเจ้าเมืองจะแตกต่างกันออกไปแล้วแต่ความสำคัญของจังหวัด
นั้น ๆ แต่ละจังหวัดแบ่งออกเป็นหลายอำเภอ เรียกว่า สรรก มีเจ้าฝ่ายสรรกเป็นผู้ปกครอง
แต่ละสรรกแบ่งเป็นหลายหมู่บ้าน เรียกว่า คุม มีแม่คุมเป็นผู้ปกครอง

เป็นที่น่าสังเกตว่า เมื่อญวนมีอำนาจในเขมรหลังจากที่สมเด็จพระอุทัยราชเสด็จสวรร-
คตนั้น ญวนต้องการผนวกเขมรเข้าเป็นส่วนหนึ่งของญวน เข้าไปเกี่ยวข้องกับ
การปกครองภายในของเขมร ซึ่งผิดกับไทยโดยให้ขุนนางชั้นสูง 3 ตำแหน่ง ไปปกครอง คือ

เครื่องมินท์เกียง (Truong-minh-Giang) ฟามวันเคียน (Pham-van-Dien) และ
 ทรันวันนัง (Trân-van-Nang) โดยมีขุนนางเขมรเป็นผู้ช่วยอีกทีหนึ่ง และยังมีขังใหญ่
 นางแดงตัวและตัดผมตามแบบญวนควย นอกจากนี้ยังเปลี่ยนชื่อเมืองต่าง ๆ ในเขมรเป็น
 ญวนควย ซึ่งจะไถ่กล่าวละเอียดในบทต่อไป

เศรษฐกิจ

ในเขมรตามแถบภูเขาต่าง ๆ เป็นที่ที่มีฝนตกชุกมาก ภูมิประเทศจึงเหมาะเป็นป่า
 ดงดิบ ส่วนทางที่ราบตอนกลางเป็นป่าโปร่งและมีทุ่งหญ้ามาก ป่าไม้ของกัมพูชามีราวร้อยละ
 75 ของพื้นที่ประเทศ มีสัตว์ป่ามากไม่แพ้ไทยเหมือนกัน เช่น ช้าง เสือ วัวกระทิง หมู
 หนูป่า และงูขนาดใหญ่หลายชนิด การทำป่าไม้เป็นอาชีพหนึ่งที่ทำรายได้ให้แก่เขมรได้ปีละ
 มาก ๆ แต่ประชาชนส่วนใหญ่มีอาชีพทำนา โดยเฉพาะในบริเวณเขตพระตะบอง กำพง-
 จาม และไพรแวง ทำกันมากกว่าเขตอื่น ๆ รวมเนื้อที่เพาะปลูกทั้งหมดราว 7,000,000
 ไร่ สำหรับเขมร แม่น้ำโขงและสาขาของแม่น้ำสายต่าง ๆ ให้ความอุดมสมบูรณ์และ
 ความเสียหาย หลังจากที่มีน้ำล้นซึ่งเกิดจากน้ำท่วมแล้ว ที่ราบแคบนั้นจะเป็นดินที่อุดมสมบูรณ์
 เหมาะแก่การเพาะปลูก เพราะเป็นดินที่เกิดจากการตกตะกอนของแม่น้ำและลำธาร มีการ
 ปลูกข้าวโพด พริกไทย ละหุ่ง ยาสูบ ยางพารา ฝ้าย ครามและถั่วต่าง ๆ แม่น้ำโขงส่วน
 ที่อยู่ในเขมรเต็มไปด้วยเกาะแก่ง บางตอนลึกมาก บางตื้น เป็นอันตรายต่อการเดินเรือ
 แคระยะระหว่างเดือนกรกฎาคมถึงเดือนธันวาคม สาขาของแม่น้ำโขงทุกสายใช้เดินเรือได้
 ทุกขนาดโดยไม่มีอันตราย ซึ่งมีความสำคัญในการวางแผนการรบบทางทัพเรือ เมื่อเกิดสง-
 ครามระหว่างไทยและญวนในสมัยรัชกาลที่ 3 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์

ทะเลสาบ (Tonlé Sap) อยู่ตอนเหนือพนมเปญขึ้นไป เป็นแหล่งทรัพยากรที่
 สำคัญ เป็นทั้งชีวิตและเศรษฐกิจของเขมร ทะเลสาบนี้กว้าง 30 กิโลเมตร และยาว
 140 กิโลเมตร โดยประมาณ ฤดูแล้งระดับน้ำลดเหลือประมาณ 2 เมตร ตามริมฝั่งมีแต่
 เลนและโคลนตม แต่พอถึงฤดูน้ำ น้ำขึ้นถึง 13 เมตร ทำให้น้ำขนาดของทะเลสาบขยายกว้าง
 ขวางออกไปอีกมาก ฤดูน้ำมีปลาชุกชุมมาก ทะเลสาบจึงเป็นแหล่งจับปลาที่สำคัญ นอกจาก

นั้นทางตะวันตกของทะเลสาบรอบ ๆ เมืองพระตะบองเป็นบริเวณที่ปลูกข้าวได้มากที่สุด
ใน
เขมร

... การที่มีกระแสน้ำไหลเข้าออกจากทะเลสาบ ทำให้ทะเลสาบเป็นแหล่งประ
มงที่อุดมอย่างแท้จริง เวลาที่น้ำท่วมน้ำจะพาปลามาเป็นจำนวนหมื่นจำนวนแสน
ปลาจำนวนนั้นกักคองอยู่ในทะเลสาบ ดังนั้น จึงมีชาวประมงประมาณ 30,000
คน ทั้งคนญวน ไทย มลายู เขมร อยู่กันเต็มรอบฝั่งทะเลสาบ ตามชายฝั่งมีหมู่บ้าน
ชั่วคราวของพวกพ่อค้าจีน ชาวเขมรเลี้ยงชีวิตอยู่โคควยปลา ไคสงปลาไปขายใน
ญวน ไค่ จีน สิงคโปร์ มีจำนวนตั้งแต่ 7-8 ล้านกิโลกรัม...¹

ดินแดนในแถบนี้มีความเจริญทางการค้ามากขึ้น—เพราะการประมง ทั้งนี้เนื่อง
จากการจับปลาในทะเลสาบนั้นชาวประมงยังต้องการอุปกรณต่าง ๆ เป็นจำนวนมาก พ่อค้า
จึงต้องสั่งวัสดุต่าง ๆ เช่น เรือ ขาว ไม้ และเกลือ มาขายในบริเวณนั้น ใกล้เคียง
หมู่บ้านของพวกจับปลา ชื่อ พัทซงเคย (Phat-Son-Daye) ส่วนมากคนในหมู่บ้านนี้อยู่
บนเรือ และที่เมืองกำพงซมก็เป็นตลาดค้าขายที่ใหญ่อีกแห่งหนึ่ง ทั้งนี้แสดงให้เห็นว่าทะเล
สาบเป็นแหล่งเลี้ยงชีวิตคนเป็นจำนวนมากเท่า ๆ กับที่เป็นแหล่งสำคัญทางเศรษฐกิจ

กล่าวได้ว่า เศรษฐกิจของเขมรขึ้นอยู่กับ การประมง รองลงมาคือการเพาะปลูก
นอกจากนั้นในเขมรมีทรัพยากรจำพวกแร่ธาตุบาง เช่น เหล็ก หินทราย หินปูน ดินขาว
 ฯลฯ เมืองสำคัญทางเศรษฐกิจคือ พนมเปญ ซึ่งเป็นที่รวมของชุมทางแม่น้ำ 4 สาย จึง
เป็นเมืองท่าที่สำคัญ กำปอตกเป็นเมืองท่าสำคัญในการค้า มีการปลูกพริกไทย ข้าว ฝ้าย
อบเชย และรับสินค้าจากจีน สิงคโปร์ ไทย ส่งต่อไปยังเมืองอุคงมีไชย และเมืองพนมเปญ
กำปงหลวง และอุคงมีไชยเป็นอีก 2 เมือง ที่มีสินค้าออกสำคัญ คือ พริกไทย ยางกอมกัท
และเครื่องเทศ กราติเอ เป็นเมืองที่ทำการค้ากับลาว พวกพ่อค้าจีนหรือคนพื้นเมืองเอา

¹ A Bouinai, L'Indo-Chine Française Contemporaine (Paris: Challanel Aliné, 1851), p. 45.

สินค้ามาขาย ซึ่งส่วนมากเป็นงาช้าง ข้าวโศก ช้าง และหนังสัตว์

สังคม

ประชาชนชาวเขมรส่วนใหญ่มีอาศัยอยู่ตามที่แม่น้ำไหลผ่าน ใต้แก่งน้ำโขงและทะเลสาบ พลเมืองมีอาชีพในการกสิกรรม เลี้ยงสัตว์ การประมง น้อยคนนักที่จะทำการค้าขายและอุตสาหกรรม สังคมเขมรได้รับอิทธิพลแบบอารยธรรมอินเดียมากกว่าอารยธรรมจีนดังที่ญวนรับ พระมหากษัตริย์ทรงเป็นเทวราชา เป็นที่เคารพจงรักภักดีของชาวเขมร ทรงเป็นสัญลักษณ์แห่งความเป็นอันหนึ่งอันเดียวของวัฒนธรรมเขมร ความสัมพันธ์ของชาวเขมรต่อชาติและศาสนา ระบบกษัตริย์มีบทบาทสำคัญในการรักษาความเป็นชาติ และความรู้สึกของประชาชน ทรงอุปถัมภ์ศาสนาและประชาชน พราหมณ์ เป็นพวกที่ประกอบพิธีกรรมบางอย่าง พระผู้สูงส่งเป็นขั้นหนึ่งในทางสังคมซึ่งมีความสำคัญ ชาวเขมรนั้นนับถือพุทธศาสนาลัทธิเถรวาท ศาสนาเป็นสิ่งสำคัญสำหรับชาวเขมร ดังจะเห็นได้จากเมื่อญวนประหารชีวิตพระสงฆ์ พวกเขมรก่อการขบถต่อขุนนางญวนครั้งใหญ่ ใน พ.ศ. 2383 ขึ้น สังคมต่อมาคือประชาชน มีหน้าที่เป็นแรงงานให้แก่แผ่นดิน รับราชการทหารและเสียดาษี ประชาชนชาวเขมรจงรักภักดีต่อเจ้าผู้ครองมาก เลี้ยงชีวิตด้วยการกสิกรรม ทำการประมง แต่ประชาชนได้รับความลำบากเมื่อต้องเผชิญกับภาวะสงครามระหว่างไทยกับญวน ต้องถูกเกณฑ์เป็นทหาร พลัดพรากจากครอบครัว ในเขมรก็มีทาสเช่นกัน แบ่งได้ 3 ชนิด คือเป็นทาสเพราะติดหนี้สิน แต่เมื่อไช้หนี้แล้วก็ไม่มีอิสระ ส่วนทาสเชลยศึก ถูกให้รับใช้ในราชสำนักหรือไม่ก็ถูกส่งเป็นเครื่องบรรณาการ ทาสอีกพวกหนึ่งมีลักษณะเป็นทาสมากที่สุดไม่มีอิสระ พลเมืองชาวเขมรที่อยู่ตามชนบทรักหมู่บ้านและวัดในเขตของตน

ประชากรนอกจากชาวเขมรแล้ว ชนหมูน้อยก็มีชาวญวน จีน และมลายู มากน้อยตามลำดับ ชาวจีนและญวนมีบทบาททางเศรษฐกิจของเขมรในเรื่องค้าขาย นอกจากนี้ตามชายเขาเป็นที่อยู่ของพวกพนอง หรือชา ซึ่งยังเป็นชาวป่าล่าหลังอยู่เป็นจำนวนมาก

การต่างประเทศ

สำหรับความสัมพันธ์กับประเทศอื่น ๆ นั้น ส่วนใหญ่เขมรมีความสัมพันธ์กับไทย และญวนมากกว่าประเทศอื่น เนื่องจากสภาพทางภูมิศาสตร์ตั้งอยู่ระหว่างไทยกับญวน เมื่อญวนหรือไทยฝ่ายใดมีอำนาจมาก เขมรก็ขึ้นแก่ฝ่ายนั้น แต่ถ้ามือใดมีอำนาจไล่เลี่ยกัน เขมรก็ยอมขึ้นทั้งสองฝ่าย เป็นดังนี้มาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา แต่เพราะเขมรนิยมในลัทธิและประเพณีการต่าง ๆ อย่างไทยตั้งแต่ลัทธิศาสนาเป็นต้น ตลอดจนประเพณีการบ้านเมือง จึงสนิทสนมข้างฝ่ายไทยมากกว่าญวน เพราะญวนนิยมแบบอย่างจีน

เขมรในสมัยสมเด็จพระอุทัยราชานั้น เป็นประเทศราชของไทย แต่ต่อมาเริ่มฝักใฝ่ทางญวน เนื่องจากญวนเริ่มมีอำนาจมาก และเขมรนี้เองเป็นจุดยุทธศาสตร์สำคัญในการแก่งแย่งชิงอำนาจทางการเมืองกันระหว่างไทยและญวน จนกระทั่งเกิดเป็นอันนมัสยามยุทธขึ้น เป็นเวลานานถึง 14 ปี ซึ่งจะกล่าวรายละเอียดต่อไป.

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย